

VŠĮ ARCHEOLOGIJOS CENTRAS

MELNO TAIKOS SIENA NUO BALTIJOS IKI NEMUNO. ŽENKLAI, LOKALIZACIJA IR ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

KLAIPĖDA
2023

MELNO TAIKOS SIENA
NUO BALTIJOS IKI NEMUNO.
ŽENKLAI, LOKALIZACIJA IR
ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

Sudarytojai: Linas Tamulynas, Algirdas Skrupskelis

Tekstų autoriai: Linas Tamulynas, Algirdas Skrupskelis, Vincentas Gubinas

Mokslinis konsultantas Berlyno archyvams ir bibliotekoms:

dr. Vytautas Volungevičius

Dizaineris-maketuotojas: Valdas Balciukevičius

Projektas: Melno taikos sutartimi (1422) nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpa nuo Baltijos jūros iki Nemuno: tyrimai ir pristatymas visuomenei

Projektą 2021 metais dalinai finansavo Lietuvos kultūros taryba

Leidinio rėmėjai:

Rokas Borusevičius, Steponas Dabulskis, Gytis Grižas, Šarūnė Jurevičienė, Darius Kiniulis, Viktoras Martinkevičius, Simona Rimkienė, Vidas Rimkus, Povilas Andrius Stepavičius, Gintautas Striška, Rita Vozbutienė, Anikė

I viršelyje panaudotas Melcher Behm žemėlapis, saugomo Slaptajame valstybės archyve Berlyne, fragmentas; IV viršelyje panaudota fotografija, saugoma Palangos kurorto muziejuje.

ISBN 978-609-96393-0-7 (Leidinio forma: elektroninis PDF)

Išleido: VšĮ Archeologijos centro leidykla

© Archeologijos centras

© Archeologijos centro leidykla

© Tekstų autoriai

TURINYS

I.	Įvadinis žodis	7
II.	Melno taikos sutartis ir ja nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpos nuo Nemuno iki Baltijos ženklai	9
	▪ Linas Tamulynas. Melno sutartis ir ja nustatyta sienos atkarpa tarp Nemuno ir Baltijos XV-XVIII a.	10
	▪ Linas Tamulynas. XVIII a. pabaigos sienos ženklai vadinamojo Schroetterio žemėlapis rankraštyje	22
	▪ Algirdas Skrupskelis. Prūsijos karalystės – Rusijos imperijos laikotarpio sienos demarkavimo žemėlapis	28
	▪ Algirdas Skrupskelis, Linas Tamulynas Sienos ženklai XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje	32
	▪ Linas Tamulynas. Tarpvalstybinės sienos ženklams klaidingai arba greičiausiai klaidingai priskiriami objektai	50
III.	Klaipėdos krašto sienos lokalizacija ir būklė 2021 m.	55
	▪ Linas Tamulynas. Klaipėdos krašto sienos būklė 2021 m.	56
IV.	Klaipėdos krašto sienos archeologiniai tyrimai	85
	▪ Linas Tamulynas, Algirdas Skrupskelis, Vincentas Gubinas. Klaipėdos krašto sienos archeologiniai tyrimai	

ĮVADINIS ŽODIS

Prieš Jus, gerbiamieji, leidinys, kurį dedikavome Melno taikos 600-mečiui, minėtam 2022 metais. Būtent Melno sutartimi šimtmečiams buvo nustatytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vakarinė ir šiaurės vakarinė sienos. Bendras jų ilgis viršija 1000 kilometrų. Atrodo, kad Melno sutarties reikšmės supratimas iki šiol nesubrاندintas ir tinkamai nepateiktas visuomenei. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės istorijai reikšminga sutartis tapo tik viena iš keturių priešasčių 2022-uosius paskelbti Sūduvos metais (LR Seimo 2021 m. gegužės 13 d. nutarimas Nr. XIV-313). Melno taika buvo prisiminta vos keliuose visuomenei skirtuose renginiuose: Vilkaviškio turizmo ir verslo žinių centro bei Mykolo Riomerio universiteto Kybartuose organizuotoje konferencijoje ir Vilniaus pilių direkcijos organizuotoje viešojoje paskaitoje. Kudirkos Naumiestyje ir Sudarge pastatyti paminklai. Tai ir beveik visi oficialūs renginiai, skirti šiam įvykiui. Melno sutarties 600 metų minėjimą galima būtų palyginti su Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 100-mečio renginiais. Akivaizdu, kad ne taikos sutarčių, o karinių operacijų sukaktims teikiame prioritetą.

Šio leidinio idėja gimė vėly rudens vakarą 2020 metais. Ir tai nebuvo atsitiktinumas, nes abu autoriai, buvę kolegos Kultūros paveldo centre, pradėdant 2007-aisiais prisidėjo prie Melno sienos atkarpų įrašymo į kultūros vertybių registrą. Tuomet daugiau nei 20-ies kilometrų atkarpą Smalininkų ir Viešvilės miške perėjome pėsčiomis, matuodami kiekvieną žemių kauburį griovyje, po samanomis atidengdami ir fiksuodami akmeninius stulpelius – riboženklus. Žinių apie buvusią tarpvalstybinę sieną ir jos ženklumą turėjome neypatingai, todėl artėjant sienos jubiliejui, nusprendėme sudėti į leidinį ir visiems, besidomintiems Klaipėdos krašto istorija, pateikti bent pagrindines žinias apie seniausios tarpvalstybinės sienos Europoje būklę, muziejuose saugomus ir senojoje kartografijoje užfiksuotus jos ženklus. Turėjome prisikaupti nemažai kartografinių šaltinių, buvome persibraižę sienos konfigūraciją ir „užsidėję“ ant dabartinių žemėlapių ir norėjome pasidalinti savo įdirbiu. Todėl pateikėme projektą Kultūros tarybai ir gavome prašytą nedidelį, tačiau darbus padaryti įpareigojantį finansavimą.

Pradėję dirbti projekte numatytus darbus, supratome, kad mūsų žinios apie Melno taikos sieną ir jos raidą atkarpoje tarp Nemuno ir Baltijos, yra ypatingai kuklios. Projekto dalyje, skirtoje sienos perėjimo punktų vaizdavimui XIX–XX a. atvirukuose, medžiagos surinkome penkis kartus daugiau nei planavome. Todėl teko atidėti sienos ženklaus skirtą projekto dalį. Ne viskas ir čia ėjosi taip paprastai, kaip norėjosi. Teko medžiagos paieškoti Lietuvos ir Vokietijos archyvuose, kai kuriuos klausimus išsiaiškinti padėjo kolegoms ir tik facebooke pažįstami istorijos entuziastai bei krašto tyrinėtojai ir žinovai. Šiandien jau galime pasakyti, kad planuotos darbus įvykdėme su kaupu ir tuo nepaprastai džiaugiamės. Kaip pavyko – spręsti jums.

Dėkojame visiems prisidėjusiems prie šio leidinio darbais, patarimais, įžvalgomis, pasidalinusiems informacija ir turima medžiaga: dr. Vyteniui Almonaičiui (Kauno Vytauto Didžiojo universitetas) Dovilei Baltramiejūnaiti (VšĮ Archeologijos centras), Romualdai Beniušiiui, Ramintai Bindokaitei–Tamulynienei (Lietuvos valstybės istorijos archyvas), Nerijui Brazdeikiui (UAB „Statybų archeologija“), dr. Tomui Čelkiui (Vilniaus universitetas), Kęstučiui Demereckui (leidykla „Libra Memelensis“), Vytautui Gocentui, Juliiui Kanarskui (Kretingos muziejus), Jūratei Katilienei (Lietuvos centrinis valstybės archyvas), Dariui Kiniuliui (Tauragės krašto „Santakos“ muziejus), facebook naudotojui Rola Lora, dr. Zigmui Malinauskui (Žemaičių Naumiesčio kraštiečių draugija), Valmantui Mickevičiui, Mariui Mockui (Gargždų krašto muziejus), Virginijai Paluckienei (Palangos kurorto muziejus), Dainiui Raupeliui, dr. Vasilijui Safronovui (Klaipėdos universitetas), Midaugui Semėnui (Muitinės muziejus), Sauliui Stankevičiui, Gintautui Striškai (muziejus Lietuvos valdovų rūmai), dr. Vytautui Volungevičiui (Fribūro universitetas), Donatui Zubrickui (UAB „Statybų archeologija“). Didelis dėkui ir nežinomiems mūsų projekto vertintojams Lietuvos kultūros taryboje. Be jūsų nebūtume ėmęsi šio darbo.

**II. MELNO TAIKOS SUTARTIS
IR JA NUSTATYTOS
TARPVALSTYBINĖS SIENOS
ATKARPOS NUO NEMUNO IKI
BALTIJOS ŽENKLAI**

MELNO SUTARTIS IR JA NUSTATYTA SIENOS ATKARPA TARP NEMUNO IR BALTIJOS XV–XVIII A.

LINAS TAMULYNAS

1 422 m. švento Stanislovo dieną (rugsėjo 27 d.), karinėje stovykloje prie Ossos upės, netoli Melno ežero (dab. Lenkijos Kujavijos-Pamario vaivadija) tarp Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, Lenkijos karalystės, Vokiečių Ordino ir kitų suinteresuotų šalių buvo sudaryta taikos sutartis, pagal kurią Sūduva ir Žemaitija buvo galutinai pripažintos Lietuvos Didžiąjai kunigaikštystei, nustatyta nauja riba tarp LDK ir Ordino.

Svarbu paminėti tai, kad 1422 metais prie Melno ežero buvo parengtas tik preliminarus dokumentas, kurį pasirašė 30 asmenų, o galutinai sutarties tekstas suredaguotas, sutartis pasirašyta ir pasirašytais jos egzemplioriais apsikeista 1423 metais Veliuonoje. Iki mūsų dienų Berlyno slaptajame archyve išsaugoti Lietuvos ir Lenkijos pusės egzemplioriai (pirminis ir pagrindinis).

Pagrindinį (galutinį) sutarties dokumentą pasirašė ir savo antspaudais iš Lietuvos ir Lenkijos pusės patvirtino net 120 asmenų.

Įdomu tai, kad Lenkijos karaliaus Vladislovo (Jogailos) ir Lietuvos ir Rusijos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai įspausti į natūralios spalvos vašką (rusvai gelsvą bronzos spalvos), kitų kunigaikščių ir vyskupų – į raudonos, o žemesnių didikų – į žalios spalvos vašką.

Pav. 1. Melno sutarties galutinis dokumentas ir ją pasirašiusių antspaudai. Originalas saugomas Slaptajame valstybės archyve Berlyne.

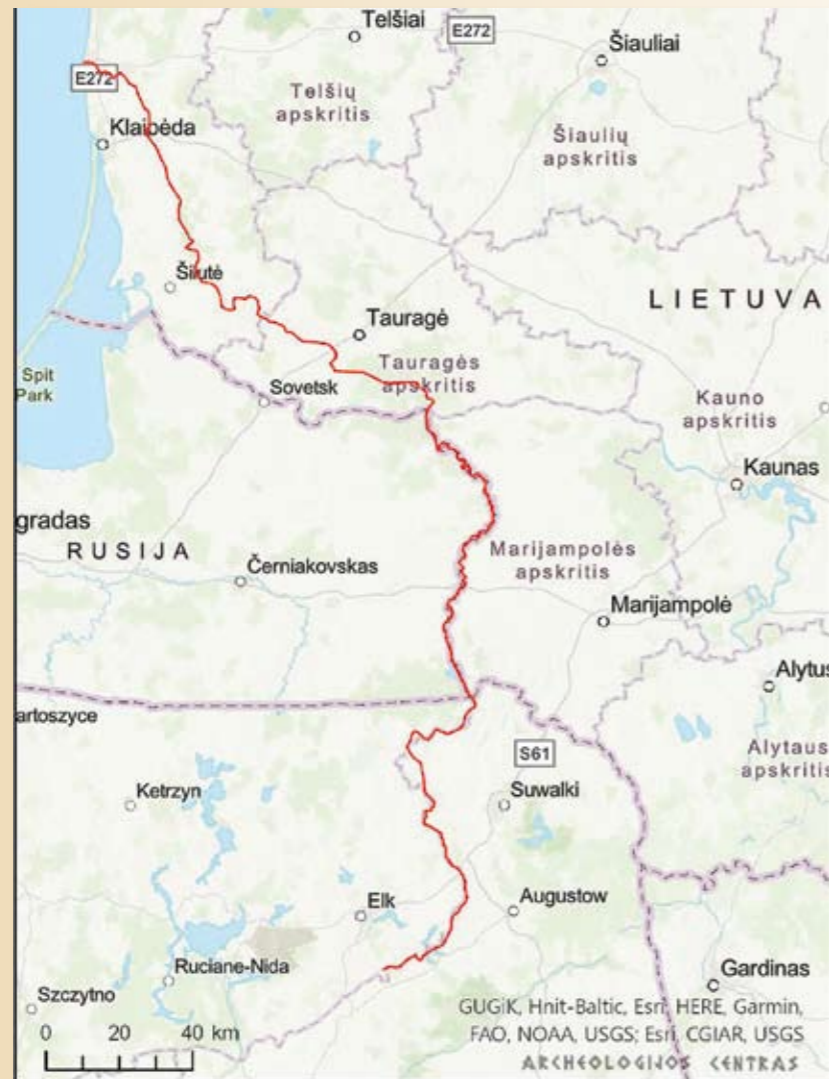
[7.] Item a fine limitum ducum Mazouie incipiendo a flumine Lyk, a vado dicto Camenni Brod, quod iacet in superiori parte eiusdem fluminis Lyk alcuis, quam isti lacus Greyow et ThocyLOW, ab [ill]o loco directe eundo per solitudinem usque ad lacum, qui dicitur Rogort, ita quod medietas eiusdem lacus remaneat in

terris domini ducis Lithwanie et reliqua medietas in terris Ordinis, et ab illo lacu directo tramite per desertum usque ad quandam aream dictam Preywisti, et ab illa area continuando iter directum usque ad aream Merunisky, et a Merunisky eundo directe usque ad lacum, qui vocatur Dwisticz, ita tamen, quod idem lacus remaneat totus in parte Ordinis, et ab eo lacu, quo directius iri potest, ad ortum seu sumitatem fluminis dicti L[e]ppuna, eundem fluvium descendendo usque ad consumacionem eius, ubi intrat in fluvium Schirwintha, et ulterius d[e]s[cen]dendo eundem fluvium Schiriwint(h)a usque ad consumacionem eius, ubi intrat in fluvium Schessuppa, et ulterius directe procedendo per solitudinem usque ad rippam fluminis Memel ex opposito fluminis dicti Swanthaa, ubi idem fluvius Swanthaa intrat fluvium Memel predictum et hoc, quo ad terram Sudorum eundem fluvium Swanthaa sursum ascendendo per duo miliaria, et ab illo loco illum fluvium deserendo transeundum est per solitudinem, quo directius iri potest, usque ad fluvium Jura, relinquendo fluvium Memel in sinistro latere ubique per duo miliaria et di[ct]um fluvium Jura ascendendo unum miliare, ab eo loco fluvius^d Jura deserendus est, et transeat per solitudinem relinquendo fl[u]vius Memel alias Niemen et Russna, lacum, qui dicitur Happ, et castrum Memel in Samaytico Claypeda appellatum, undique a sinistro latere per tria miliaria et sic transeundum est usque ad littus Maris Salsi. Et hee sunt granicies terre Samaytarum et Prussie. Inter Liuoniam vero, Samaytiam, Lit(h)waniem et Russiam limites sint incipiendi a flumine dicto Heilige A, ubi dictus fluvius intrat mare, eundem fluvium ascendendo sursum ad antiquos limites inter Samaytiam, Lit(h)waniem, Russiam ab una et Liuoniam ab altera partibus tentos et servatos, non tamen ad illos limites, qui signati sunt eo tempore, quando Ordo terram Samaytarum tenuerat, sed ad illos, qui antiquitus inter terras predictas sunt servati.

Pav. 2. Melno sutarties teksto dalies, kurioje aprašoma siena tarp Ordino ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės, transkripcija. Iš: Nowak, Pokora 2004.

Melno sutarties tekste nurodoma, kad¹ „Žemaičių ir Sūduvių žemės turi pasilikti pas minėtuosius karalių ir kunigaikštį bei Lenkijos karalystę ir Lietuvos kunigaikštystę šiose sienose: pradedant nuo Mazovijos kunigaikštystės ribų pabaigos, nuo Lyko upės, nuo brastos, vadinamos Kamienny brod, kuri yra Lyko aukštupyje, aukščiau už Grajevo (Greyow) ežerą ir Točilovą (Thocylov); nuo tos vietos einant tiesiai per dykrą iki pat ežero, kuris vadinamas Rogors², tuo būdu, kad pusė to ežero priklausytų viešpaties Lietuvos kunigaikščio žemėms, o kita pusė – Ordino žemėms...“. Tokia buvo sutarta Lietuvos ir Ordino sienos pradžia Sūduvių žemėse. Čia ją pacitavome todėl, kad prie šio klausimo dar sugrįšime vėliau. O tiesiogiai mūsų aptariamame regione siena nustatyta taip: „...Nuo čia³ einama Šventąja aukštyn 2 mylios. Ir nuo tos vietos, palikus tą upę reikia eiti per dykrą, kaip tik galima tiesiau, iki pat Jūros upės, paliekant Nemuno upę kairėje per 2 mylias; tenai per dvi mylias pakilus minėtąją Jūrą viena mylia, o nuo tos vietos tenka palikti Jūros upę ir eiti per dykrą, toliau, palikus Nemuno ir Rusnės upes, iki ežero, vadinamo Marėmis (Happ), ir Memelio pilies, žemaitiškai vadinamos Klaipėda, esančios nuo tenai iš kairės už 3 mylių. Nuo čia reikia jau eiti iki Sūriosios jūros kranto. Tai tokios yra sienos tarp Žemaičių ir Prūsijos.“ Taigi, sutarties tekste nustatyti tik atstumai nuo Nemuno (2 mylios) ir iki marių bei Klaipėdos pilies (3 mylios). Sutarčiai tokių apibūdinimų užteko, tačiau demarkuojant sieną kilo įvairių neaiškumų ir nesupratimų, kurie spręsti net tris šimtmečius.

Pav. 3. Melno sutarties pagrindu nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpa tarp Prūsijos karalystės ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės XVIII amžiuje. Parengė Linas Tamulynas

¹ Sutarties tekstas cituojamas pagal vertimą, pateiktą leidinyje Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. I tomas. Feodalinis laikotarpis. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. Vilnius, 1955, p. 94-96 (Red. P. Pakarklis)

² Turbūt Raigardas

³ Nuo Nemuno

XV–XVI amžiuje vykusios sienos demarkacijos, jų tikslinimai, ginčai dėl sienos vietos aprašyti beveik vienu metu skirtinguose universitetuose rengtų, dr. Tomo Čelkio (VU) ir dr. Laimos Bucevičiūtės (VDU) disertacijų publikacijose. Abu autoriai nurodo ne vieną atvejį, kai dėl sienos pažeidimų ir tiksliai nenustatytos jos vietos kilo ne vienas ginčas (Čelkis, 2014, p. 164-176; Bucevičiūtė, 2015, p. 199-216).

Kaip atrodė sienos ženklai XV amžiuje galima susidaryti vaizdą tik iš jų aprašymų. Dokumentuose be natūralių ribų – upių, minimi medžiai su ženklais, akmenys, kapčiai. Nors mūsų nagrinėjamos sienos atkarpos konkretūs ženklai nežinomi, su šia tema glaudžiai susiję kitų žemės plotų ženklinimo pavyzdžiai. Konkrečiai galime paminėti 1462 m. aprašytus Tauralaukio dvaro žemių ribų ženklus. Dokumentą pirmasis publikavo Klaipėdos istorikas Johanes Sembritzki, o mūsų dienomis šį įdomų atvejį priminė ir vertingu tyrimu papildė Klaipėdos miesto ir apylinkų paveldo tyrinėtojas Kęstutis Demereckas (Demereckas 2005). Minėtame dokumente kaip riboženkliai minimi akmenys su iškaltais kryžiais.

„...nuo tos griovos aukštyn iki kelio, tuo keliu einant tolyn iki vienu kryžiumi pažymėto akmens, nuo akmens tolyn iki kito akmens su kryžiais, gulinčio lankoje (Luken) prie tilto, nuo tilto toliau einant iki Kalotės kelio, prie akmens su kryžiais, tuo pačiu keliu tolyn einant iki alksnio, pažymėto vienu kryžiumi, pro medį keliu pirmyn iki kryžiais pažymėto akmens, nuo jo iki kito alksnio, taip pat su vienu kryžiumi, prie skardžio, toliau - skardžio pakraščiu iki Dangės, nuo Dangės vėl einant prie griovio aplinkui kalvą, nuo kalvos vėl palei Dangę ir priėjus tą pačią griovą ir pastatus, kuriems ši žemė nuo seno priklauso...“ (pagal J. Zembrickį, Demereckas 2005, p. 127).

Gali būti, kad analogiški arba panašūs akmenys ženklino ir Melno sienos vieta. O labiausiai intriguoja tai, kad greičiausiai vienas iš minėtų Tauralaukio dvaro akmenų su dviem kryžiais dar buvo išlikęs XXI amžiaus pirmaisiais metais. Jį spėjo užfiksuoti K. Demereckas. Vėliau akmuo dingo (Demereckas 2021).

Pav. 4. Spėjamas Tauralaukio dvaro riboženklis – akmuo su dviem kryžiais, kaip manoma, minimas 1462 dokumente. Kęstučio Demerecko nuotrauka

Vienas iš įdomesnių Melno taikos sienos tikslinimo epizodų, susijęs ir su jos žymėjimo ženklais – 1545 m. vykęs ginčas dėl ribos tarp Prūsijos ir Lietuvos ties Lyku ir Grajevu. Valdovams susitarus dėl sienos vietos buvo pastatytas mūrinis stulpas su marmurine plokšte. Plokštėje buvo Prūsijos ir Lietuvos herbai bei tekstas. 1907 m. stulpas restauruotas, originali plokštė nuimta ir išvežta į Karaliaučiaus muziejų „Prussia-Museum“, o vietoj jos įdėta kopija. Sėkmingą sutarimą dėl sienos vietos žymintis mūrinis ženklas šioje vietoje stovi iki šiol.

Atkreiptinas dėmesys, kad dr. L. Bucevičiūtė nurodo, jog šis objektas buvo trijų valstybių paribyje ir kad ant plokštės buvęs iškaltas lietuviškas Vytiš, lenkų erelis su raide S bei Prūsijos herbas (Bucevičiūtė 2015, p. 215, išnaša 675), tačiau įvairiais laikais skelbtose plokštės piešiniuose ir fotografijose matome tik lietuvišką Vytį ir Prūsijos kunigaikštystės erelį su raide S. Kaip taikliai pastebėjo dr. Zenonas Kumetaitis, ženklas buvo skirtas pažymėti tik Prūsijos kunigaikštystės ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ribą. Lenkijos karalystė šiame ženkle nefigūravo, nes trijų valstybių sankirta buvo kiek toliau į pietus, ties brasta per Lyko upę.

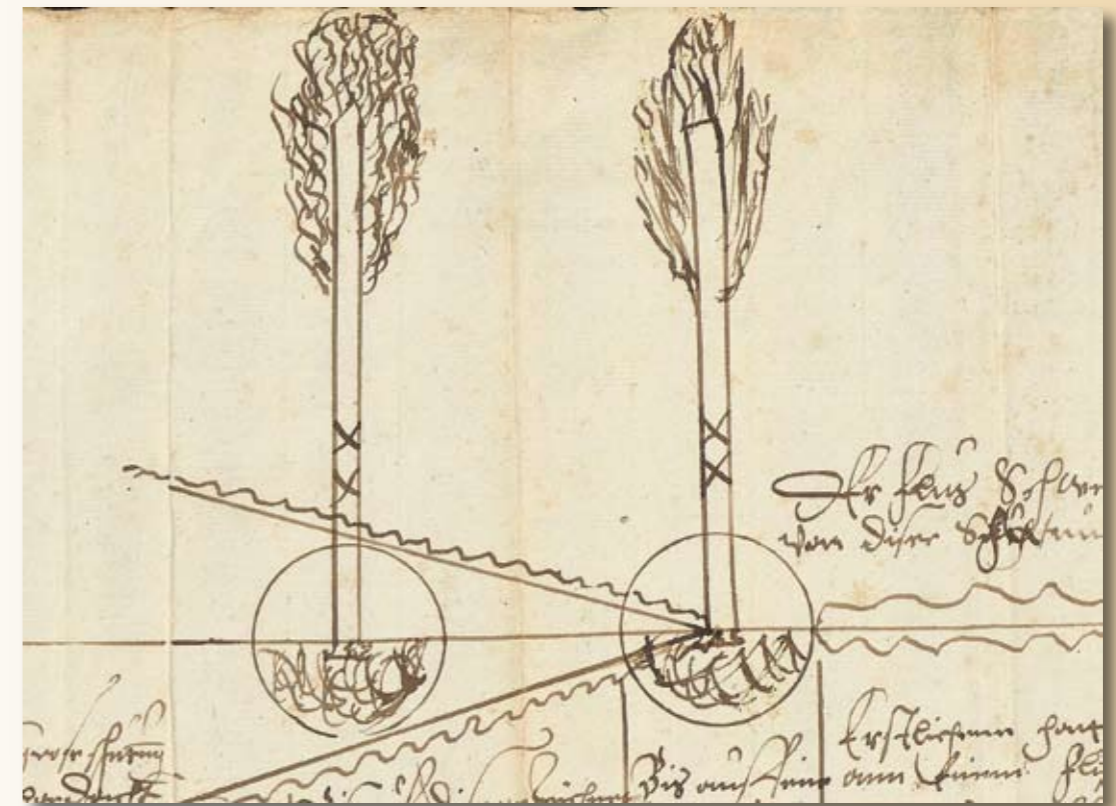
Pav. 5. Kairėje: Prostken stulpas prieš restauraciją. Iš Zygmunt Gloger Encyklopedja Staropolska ilustrowana. T. 4. Warszawa 1903, p. 90. Dešinėje – Prostken stulpo lenta su Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės bei Prūsijos kunigaikštystės herbais. Originalios lentos kopija.

Iki II Pasaulinio karo prūsiškoje tradicijoje šis sienos ženklas vadintas *Grenzsaule Prostki*, šiuo metu lenkai jį vadina Bogušų vardu vardu pagal artimiausią Mazovijos gyvenvietę. Deja, bet pagal LDK vietovardį šis objektas nevedinimas. Dr. L. Bucevičiūtė nurodo, kad artimiausia gyvenvietė buvusi Točilovo kaimas, tai ir sienos ženklą galėtume vadinti Točilovo/Prostken pavadinimu.

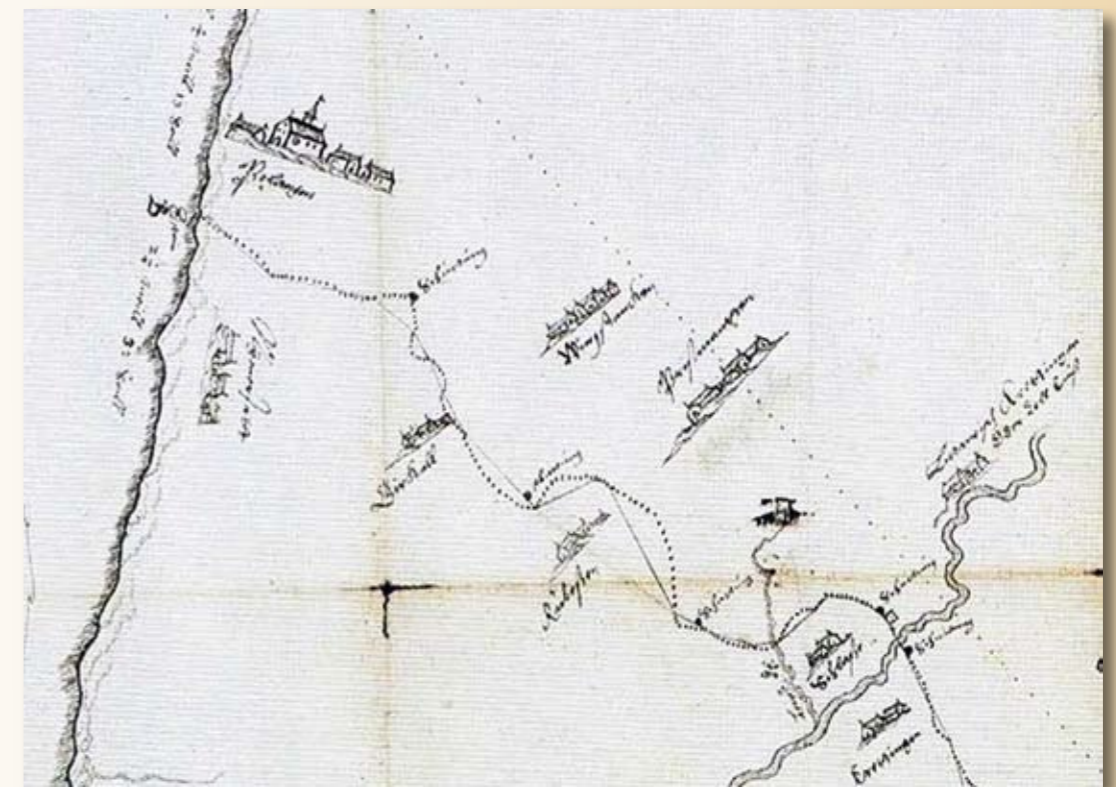
Dr. L. Bucevičiūtės apibendrinamasis pastebėjimas, kad Točilovo/Prostki stulpas tapo sienos ženklinimo precedentu ir kad XVI a. viduryje jau egzistavo sieną žymintys stulpai su heraldine atributika, turbūt nėra visiškai tikslus. Deja, bet be Točilovo/Prostki sienos ženklo, apie jokių konkrečių heraldinius stulpus, žymėjusių Prūsijos-LDK sieną XVI a. nežinome. Netgi neaišku ar XVI a. išvis buvo kokie nors sieną žymintys mūriniai, mediniai ar tašyto akmenų stulpai, išskyrus auščiau minėtus akmenis su iškaltais ženklais, tačiau stulpais jie turbūt nevedinimi.

Viename iš negausių būsimos Klaipėdos krašto sienos ženklus vaizduojančių šaltinių – Melcher Behm 1581 m. datuojamame Lietuvos – Prūsijos sienos tarp Jūros ir Šventosios apraše (*Abriss un Verzeichnis des Landesgrenze zwischen Litauen und Preussen von der Jura bis zur Schwentaja*) matome pavaizduotus medžius su ženklais. Tiesa, medžių kamienai viršuje užmailinti, iš jų augančios šakos panašios į ūglius. Labai galimas dalykas, kad sieną žymėję medžiai buvo specialiai formuojami kaip sienos stulpai, nupjaujant senas šakas, paliekant tik kamieną, ant kurio buvo išpjaujami ženklai. Be abejo, neturint konkretesnių duomenų, tai tik spėjimas.

Bene ankstyviausias žinomas žemėlapis, kuriame jau aiškiai išskirti bent dalis sienos posūkio taškų yra Hermann Runge 1585 m. parengtas dalies Klaipėdos apskrities sienos planas, kurį leidinyje „*Klaipėda senuose žemėlapiuose*“ publikavo Kęstutis Demereckas (Demereckas 2018, p. 20). Šio žemėlapio juodraštis ne tik preciziškai atmatuota sienos vieta pagal sudarytą vietinį koordinatų tinklą, tiksliai nurodant atstumus tarp posūkio taškų, bet ir ant posūkio taškų nupiešti į žemių kauburėlius panašūs objektai, o prie jų prierašai „Schüttung“ (terminą turbūt turėtume versti ‘sampilas’). Galima spėti, kad XVI a. pabaigoje sienos vieta buvo atžymėta ne tik ženklais medžiuose ir akmenimis, bet ir dirbtinai supilant žemių kauburius – kapčius.

Pav. 6. Sieną žymintys medžiai-stulpai su ženklais. Sienos tarp Jūros ir Šventosios aprašo fragmentas. Iš: Melcher Behm Abriss un Verzeichnis des Landesgrenze zwischen Litauen und Preussen von der Jura bis zur Schwentaja. GStA XX HA AK G 10.670.

Pav. 7. Hermann Runge 1585 parengtas Klaipėdos valsčiaus žemėlapis, kuriame pirmą kartą kartografiniuose darbuose vaizduojama sienos linija su jos posūkio taškais. Ties posūkio taškais pažymėti kapčiai ir parašyta „Schüttung“. Iš: Demereckas, 2018, p. 20. (Originalas – GStA XX HA AK A 10.016).

XVIII amžiaus pradžioje kartografas Samuel von Suchodoletz parengė ne vieną Prūsijos pasienio apskričių žemėlapij, kuriuose detalai vaizduojamos ir ginčytinos Klaipėdos krašto sienos atkarpos. Šie žemėlapiai vadinti „*Grundliche Untersuchung der strittigen Orte...*“ ir skirti sienos nustatymo ginčams spręsti. Panašu, kad tokius sienos perstumdymus organizuodavo šalia jos žemės turėję žemvaldžiai, o ne valstybių valdovai.

Pavyzdžiui, 1705 m. datuojamame S. von Suchodoletzo sudarytame dalies Ragainės apskrities sienos tikslinimo žemėlapyje nurodomos ne tik ginčijamos atkarpos, bet ir tose atkarpose buvę riboženkliai: sampilai (Schüttung, Schütt), akmenys (Stein). Deja, šie sieną žymintys objektai detalai neaprašyti ir nenupaišyti.

Pav. 8. Ragainės valsčiaus ir Žemaitijos ginčijamos sienos atkarpos ties Kregždėnais, savavališkai pakeistos pataurininčio Woronowicz iš Mordelių (Mordellen), planas. Ties ginčijamomis ribomis vaizduojami senieji ir naujieji riboženkliai: kapčiai, akmenys. Iš: S. Suchodoletz *Grundliche Untersuchung der strittigen Orte im Amt Ragnit*. 1705. GStA XX AK G 10.154.

1705 metų Ragainės apskrities žemėlapyje S. von Suchodoletz Ragainės apskrityje nurodė net 6-ias ginčijamas sienos vietas, senąsias (Alte) ir naujasias (Neue) sienos linijos vietas. Į šį skaičių neįtraukti sienos ištiesinimai, kurie daryti apeinant įvairias gamtos kliūtis (pvz. pelkes).

Šiame žemėlapyje atkreiptinas dėmesys į kelis sienos taškus ties jos posūkiu Smalininkų miške. Ties jais nupiešti individualizuoti medžiai su priedais Fichte (eglė). Vienas medis išskirtas jį apibūdinant kaip Trockene (?) Fichte mit Steinen beleget, t.y. nudžiūvusi (?) eglė, apdėta akmenimis. Akivaizdu, kad šie medžiai buvo sienos ženklais.

Pav. 9. Ragainės apskrities sienos ginčijamų atkarpų žemėlapių fragmentas. Ant sienos linijos pažymėtos dvi išsiskiriančios eglės (Fichte), ženklinusios jos vietą.

Dėmesio vertas ir aptariamame žemėlapyje pateiktas Smalininkų miške, netoli Viešvilės upelio esančios Kaskalnio kalvos aprašymas. Ties perkastos kalvos piešiniu yra priedas: „*Casto Calna. Durchgrabener Berg. Alhier soll der König in Pohlen Sigismund mit dem Marggraff Alberto Taffel gehalten und den Berg zum andenken mit Grenze durchgraben Lassen*“. Lietuviškai verstume: „*Kasto Kalna. Perkastas kalnas. Čia Lenkijos karalius Žygimantas su markgrafu Albertu prie stalo susėdo ir to įvykio atminimui kalną sienos vietoje perkasė*.“ Įdomu tai, kad šiame XVIII a. pradžios žemėlapyje kalbama apie XVI a. vidurio įvykius, kurie, matyt, susiję su sienos demarkavimu. Istorikas dr. Vytenis Almonaitis šį valdovų susitikimą datuoja 1517 metais (Almonaitis, Almonaitienė, 2015, p. 225).

Pav. 10. Ragainės apskrities žemėlapyje pažymėta Kaskalnio vieta su priedu, kad šioje vietoje buvo susitikę Prūsijos ir Lietuvos valdovai ir įsakė kalną perkasti, taip pažymint sieną.

Taigi, Viešvilės miške turime neilginį objektą, susijusį su Melno sutartimi nustatytos sienos demarkavimu, kai šiuo klausimu buvo susitikę Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir Prūsijos kunigaikštystės valdovai. Ar šio įvykio įamžinimui nereikėtų ant Kaskalnio pastatyti atminimo ženklą? Tai būtų originalus ir reikalingas šio įdomaus kultūros paveldo objekto pristatymas.

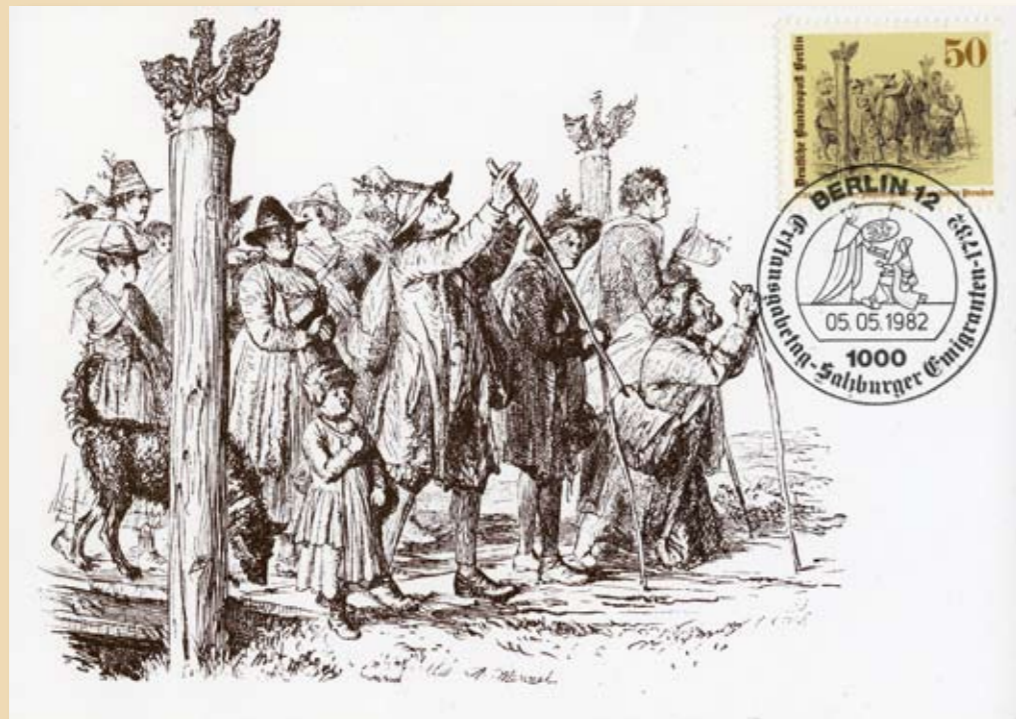

Kituose XVIII a. pradžios Prūsijos žemėlapiuose ir planuose, skirtuose pasienio žemių matavimams, sutinkami analogiški sienos ženklai, kaip ir nurodyti minėtuose S. Suchodoletzo planuose.

Kaip pavyzdį galime pateikti 1704 metais sudarytą Klaipėdos valsčiaus dalies vietovių, besiribojančių su Žemaitija, planą, kuriame vaizduojama siena nuo Nemirsetos iki Kretingalės. Šiame plane surašyti ir sienos ženklai: stulpai (*Pfahl*), akmenys (*Stein, Steinen*), kapčiai (*Schuttung*), griovys (*Grube*). Aiškesnės ženklų dėliojimo sistemos atsekti nepavyko. Matyt, žemių savininkai ir valdytojai sieną žymėjo taip, kaip jiems buvo patogiau.

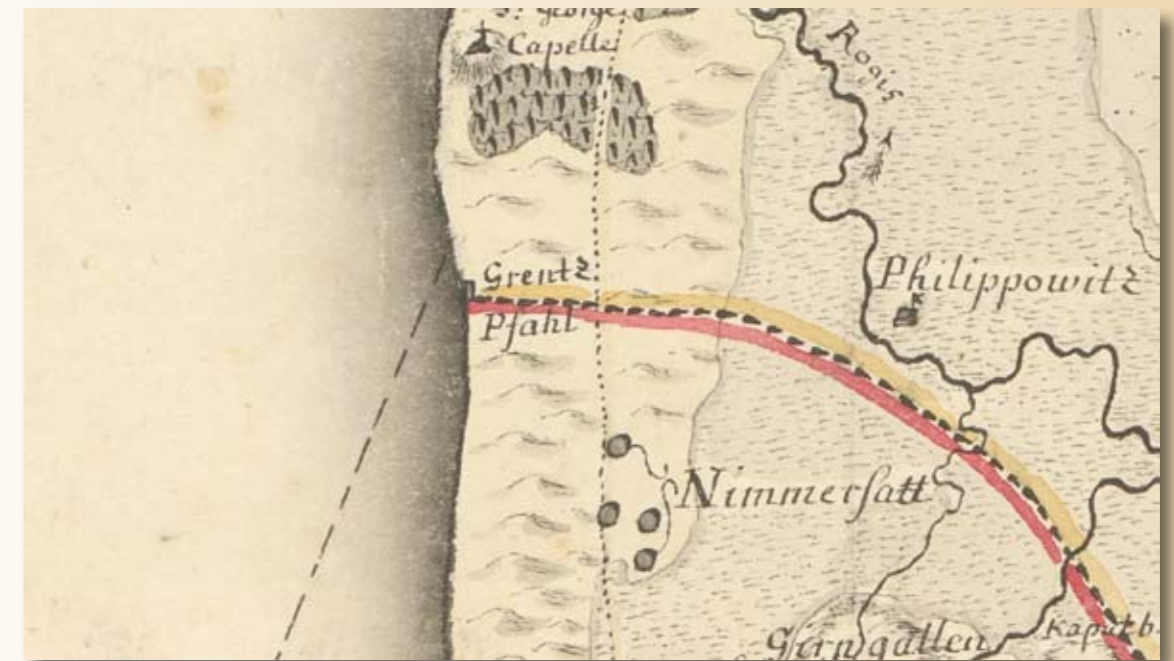
Pav. 11. Žemėlapio fragmentas. Ties Kibelščių kaimo riba nurodyta, kad sienos vietą žymi keturi dideli akmenys. Iš: *Plan von einigen Dorfern des Amtes Memel, worunter etliche an Samaiten grenzen.* Wilh. Dan. Kutzman 1704, kop C.F. Schalock 1756. GStA XX AK E. 10.225

Pav. 12. Atvirukas, skirtas Zalcburgo emigrantų atvykimui į Prūsiją. Panaudota A. Mentzelio graviūra – iliustracija knygai *Die Werke Friedrichs des Großen.* Vėl Archeologijos centras rinkinys.

Grįžtant prie konkrečių sienos ženklų ikonografijos XVIII amžiuje, įdomi XIX a. antros pusės dailininko Adolfo Mentzelio graviūra, vaizduojanti zalcburgiečius, pereinančius Prūsijos sieną. Sienos kirtimo vietoje pavaizduoti du mediniai stulpai su ant viršaus pritvirtintomis Prūsijos heraldinių erelių skulptūromis. Vaizduojamas įvykis vyko 1732 metais, t. y. graviūros autorius ją sukūrė praėjus daugiau nei šimtmečiui po jo, todėl neaišku iš kur paimti duomenys apie pasienio stulpus, ar jie tikrai tokie buvę ar tai tiesiog menininko kūryba. Visgi, atkreiptinas dėmesys, jog britų Nacionalinės galerijos specialistų vertinimu, A. Mentzelis labai tiksliai pavaizdavo vaizduojamo laikmečio realijas⁴, tai galima manyti, kad ir aptariami sienos stulpai buvo pavaizduoti atsižvelgiant į jam žinomus dokumentinius faktus.

Publikuotuose smulkaus mastelio Prūsijos karalystės žemėlapiuose informacija apie sienos ženklus gerokai skurdesnė. Pavyzdžiui, 1724–1725 m. parengtame Klaipėdos apskrities žemėlapyje „*Particulare Carte Von dem in den Königreich Preussen gelegenen Amt Memel nebst ein Theil der daran grentzenten Starostey vormals Furstenthumb Sameyten*“, sudarytame kartografo von Bosse, matome pažymėtą vienintelį sienos ženklą – stulpą prie pat jūros. Kaip natūroje atrodė šis ženklas – neaišku. Pastarasis žemėlapis įdomus dar ir tuo, kad jame pažymėta ir viena ginčytina sienos atkarpa.

Pav. 13. 1725 m. žemėlapio fragmentas su vaizduojama sienos stulpo (*Grenz Pfahl*) vieta prie jūros. Iš Kiseliūnaitė, 2020 (originalas – SB Berlin PK N11999/61)

Apibendrinant XVIII a. pirmos pusės Prūsijos pasienio žemėlapius, galima teigti, kad daugiausia informacijos apie Prūsijos sienos ženklus pateikta rankraštiniuose (nepublikuotuose) kartografiniuose darbuose

Turbūt galima teigti, kad Prūsijos sienos ženklai iki pat XIX a. išliko tokie patys, kaip ir ankstesniais laikais: akmenys, kapčiai, grioviai, stulpai. Kol kas neaišku kaip šie žymenys kito, kokie buvo jų matmenys, ar jie buvo žymimi kokiais nors ženklais. XVIII a. pabaigos planuose nepavyko aptikti žymimų pavienių medžių, tačiau tai nereiškia, kad medžiai, kaip sienos riboženkliai, nebebuvo naudoti. Juolab kad juos rasime XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje sudarytame vadinamajame von Schroetterio žemėlapyje.

⁴ <https://www.nationalgallery.org.uk/artists/adolph-menzel>

Dar viena šaltinių grupė, kuriuose galima rasti įdomios ir vertingos informacijos, susijusios su sienos žymėjimų – tai Lietuvos pusės dvarų žemėvaldų planai. Šio leidinio autoriams pavyko aptikti keletą Kretingos, Švėkšnos, Žemaičių Naumiesčio, Tauragės dvarų valdų planų. Dėmesys labiausiai kreiptas į XVIII amžiaus dokumentus. Pats įdomiausias objektas, susijęs su sienos ženklais aptiktas Kretingos dvaro 1771 metų plane. Jame ties Prūsijos siena, ten, kur šiuo metu eina kelias iš buvusio Liepynės dvaro į Dimitravo dvarą, pavaizduotas šachmatų figūrą primenantis ženklas. Ar taip galėjo būti pažymėtas XVIII amžiaus pabaigoje toje vietoje stovėjęs sienos stulpas? Ar jis atrodė taip, kaip nupieštas šiame plane? Kaip visada – klausimų daugiau nei atsakymų.

Pav. 14. Kretingos dvaro žemėvaldos 1771 m. plano fragmentas. Ant sienos su Prūsija pavaizduotas ženklas, primenantis šachmatų figūrą. Iš: *Mapa Generalna Hrabstwa Kretyngi roku 1771 sporządzona*. Kretingos muziejus GEK 27520.

Įdomios informacijos pateikta ir Švėkšnos dvaro žemių plane datuojamame XVIII amžiumi. Jame vaizduojamos ir dvaro žemių ribos su Prūsija. Brūkšneliais pažymėti sienos posūkio taškai ir šalia jų užrašyti numeriai. Tiesa, numeriai surašyti kitokiu rašikliu, tai gali būti vėlesni įrašai.

Be sunumeruotų sienos posūkio taškų planas įdomus ir tuo, kad jame pavaizduoti keli piliakalniai. Skomantų ir Mikužių piliakalniai, šalia kurių yra užrašai *Bateria Szwedzka*.

Minėtame plane be šių dalykų dėmesys atkreiptas į vieną kapčią, kuris pažymėtas ant kryžkelės šalia pelkės ir nurodyta, kad tai yra senų laikų kapčius. Kokią ribą jis žymėjo – neaišku. Neatmestina galimybė, jog tai gali būti ir senosios sienos reliktas, nors nutolęs apie 1,3 kilometro į rytus.

Apibendrinant pateiktą informaciją apie Klaipėdos krašto sienos ženklus, panašu, kad dalis jų buvo likę kaip senųjų žemėvaldų likučiai, dalis buvo susiję su administracinių vietų ribomis, dalis – privačių žemvaldžių ribomis. Skirtingais laikotarpiais egzistavo skirtingi ženklai. Vis tikslesni matavimo metodai lėmė tikslesnį sienos vietos kartografavimą. Nauji matavimai atnešdavo ir naujus ženklus, tačiau ir senieji nebuvo užmirštami. Taip XVIII a. pabaigoje turime visą puokštę nuo įvairių istorijos laikotarpių užsilikusių ženklų, kuriais buvo pažymėta tarpvalstybinė siena. Gaila, kad nežinome kaip tie ženklai atrodė.

Visą sudėtingą sienos tarp Prūsijos ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės paskutiniame jos gyvavimo etape, ženklinimo sistemą atspindi unikalus kartografinis šaltinis – vadinamasis Schroetterio žemėlapis, tiksliau jo rankraštis, saugomas Berlyno valstybinėje bibliotekoje. Apie tai – sekančiame skyrelyje.

Pav. 15. Švėkšnos dvaro žemių planas. Iš: *Hrabstwo Szweksznianskie*. Lietuvos valstybės istorijos archyvas.

XVIII A. PABAIGOS SIENOS ŽENKLAI VADINAMOJO SCHROETTERIO ŽEMĖLAPIO RANKRAŠTYJE

LINAS TAMULYNAS

Vadinamasis Schroetterio žemėlapio rankraštis – tai Berlyno valstybinėje bibliotekoje saugomas rankraštinis 1:50000 mastelio žemėlapis *Karte von den Provinzen Litthauen, Ost und West Preussen u.d. Netz Distrikte auf befehl Ihrer Majestäten des Königs Friedrich Wilhelm II und Friedrich Wilhelm III auf Antrag des Staats Ministers und Departements Chefs Freiherrn von Schrötter in den Jahren 1796 bis 1802 vermessen und topographisch aufgenommen von Friedrich Bernhard Engelhardt Königlichem Kriegs und Domainen Rathe und Ban Director in Neu-Ost-Preussen*, kaip skelbia jo antraštė, sudarytas 1796–1802 metais, t. y. iškart po Abiejų Tautų Respublikos III-ojo padalijimo. Nors, kaip rašoma žemėlapio pavadinime, topografiniams matavimams vadovavo Friedrich Bernhard Engelhardt, žemėlapis, visgi, vadinamas jo sukūrimo iniciatoriaus, tuometinio ministro, žymaus Prūsijos valstybės veikėjo Friedrich Leopold von Schroetter (1743–1815) garbei, jo vardu.

Pav. 1. Vadinamojo Schroetterio žemėlapio rankraščio skaidymo lapo fragmentas.

Remiantis būtent šiuo rankraštiniu žemėlapiu buvo sudarytas M1:150000 Prūsijos žemėlapis, tačiau jis skirtingai nei rankraštis – nespalvotas, jame, skirtingai nei rankraštyje, nėra visiškai jokios informacijos apie sienos ženklus.

Schroetterio žemėlapiu rankraštis ypatingai svarbus tuo, kad jame aprašytas sienos ženklinimas. Tai bene ankstyviausias žinomas ir detalus mus dominančios sienos atkarpos žemėlapis su tokiais ženklais. Visų pirma, žemėlapyje matome jau numeruotus sienos posūkio taškus. Jeigu palyginimui Rungės žemėlapyje buvo tik nupaišyti kauburėliai, Schroetterio žemėlapyje matome sunumeruotus bordo spalvos brūkšnelius (stulpus?). Jeigu tuos sunumeruotus brūkšnelius laikysime stulpais, tai Prūsijos karalystės siena nuo Baltijos iki Nemuno jau XIX a. pradžioje (o tiksliau – XVIII a. pabaigoje) buvo sužymėta 186-iais stulpais su numeriais nuo Nr. 381 (Nemirseta) iki Nr. 196 (Smalininkai). Ši posūkio taškų numeracija nesikeitė iki pat I Pasaulinio karo pabaigos.

Pav. 2. Schroetterio žemėlapiu spausdintos versijos ir rankraštines versijos palyginimas. Atkarpa tarp taškų 381-378. Rankraštyje ne tik detalai vaizduojamos atskiros sodybos, bet ir aprašomi įvairūs sienos ženklai: ties 381 – Gr.P (Grenz Pfahl – sienos stulpas), ties 380 – Gr. Adler (sienos erelis), ties 379 – G.H. (Grenz Hugel – sienos kaupas), tarp 378 ir 377 – Stein (akmuo).

Schroetterio žemėlapiu rankraštyje šalia numeruotų stulpų ir tarp jų yra užrašai arba santrumpos įvairių objektų, žymėjusių sienos vietą. Tai akmenys, medžiai, žemių kaupai (Grenz Hugel), stulpai (Pfahl), ‘sienos ereliai’ (Grenz Adler).

Žemėlapyje yra trys objektai, pažymėti kaip **Gr.P.** ir **G.P.** Tai taškas 381, nenumeruotas taškas ties keliu į Vilimiškes tarp 378 ir 379, ir nenumeruotas taškas tarp 373 ir 374. Trumpinimai nėra galutinai aiškūs, tačiau galima spėti kad tai Grenz Pfahl, pavadinimas, randamas ir ankstesniuose sienos žemėliuose. Kodėl Schroetterio žemėlapiu rankraštyje išskirti būtent šie stulpai – neaišku. Gali būti, kad jie buvo kitokie, kažkuo išsiskiriantys.

Ant tarpvalstybinės sienos ir šalia jos taip pat pažymėti keli atskiri medžiai: ties tašku 342 – **Birke**, t.y. beržas, tarp taškų 328 ir 327 – **Linde**, t.y. liepa ir tarp taškų 253 ir 252 – **Eiche**, t. y. ąžuolas. Beje, pastarasis įvardintas kaip Grenz Eiche, t. y. sienos ąžuolas ir pažymėtas į rytus nuo sienos, t. y. LDK pusėje.

Pav. 3. Schroetterio žemėlapyje prie tarpvalstybinės sienos vaizduojami atskiri medžiai. Ties Gudavos kainu, į šiaurę nuo stulpo 327 – Linde (liepa), ties Vaiteliais, šalia stulpo 342 – Birke (beržas), į rytus nuo sienos, į šiaurės rytus nuo stulpo 252, LDK teritorijoje – Grenz Eiche (sienos ąžuolas).

Kaip sienos ženmenys nurodomi ir akmenys. Jie pažymėti taškais su prierašais Stein, Gr. Stein, Grosser Stein. Jų ant sienos sužymėta 4 vnt.

Vienas iš akmenų buvo su iškaltais ženklais. Tai žemėlapyje tarp taškų 351-352 netoli Petrikaičių, Degalo upelio vagoje pažymėtas akmuo su prierašu „Gr. Stein auf Preuss Seite mit einem eingehauenen Hufeisen und auf Russ: mit einem Creutz gezeichnet.“, t. y. „sienos akmuo iš Prūsijos pusės su iškalta pasaga, o iš Rusijos – kryžiumi pažymėtas“. Vėlesniuose sienos demarkavimo žemėlapiuose akmuo čia nežymimas, jo likimas nėra aiškus.

Pav. 4. Tarp sienos taškų 351 ir 352, Degalo upelio (Degel Flu.) vagoje pavaizduotas taškas ir prierašas „Gr. Stein auf Preuss Seite mit einem eingehauenen Hufeisen und auf Russ: mit einem Creutz gezeichnet.“ (Didelis akmuo, iš Prūsijos pusės iškalta pasaga, o iš Rusijos – kryžiumi pažymėtas).

Kad akmenys su iškaltais kryžiais Ordino naudoti kaip riboženkliai, jau minėta šio leidinio dalyje apie XV a. sienos ženklus. Šiuo atveju kryžius iškalta iš LDK pusės, t.y. tarsi nurodantis, kad už akmens – Ordino žemės. Įdomu, kad iki mūsų dienų Kretingos vienuolyną juosiančioje tvoroje yra įmūrytas akmuo su iškalta kryžiumi. Teigiama, kad kryžius akmenyje iškalta norint pagerbti žuvusį knygnešį, tačiau ši istorija greičiau primena legendą. Galima prielaida, kad tai mūsų aptariamasis ant valstybinės sienos buvęs akmuo ar jo fragmentas. Tačiau, kol Pranciškonų tvora nerestauruojama – nežinome kas akmens kitoje pusėje.

Pav. 5. Akmuo su iškalta kryžiumi Kretingos Pranciškonų vienuolyno tvoroje.

Dar vienas neeilinis akmuo – pažymėtas ties sienos tašku 372. Schroetterio žemėlapyje rankaštyje jis nurodomas kaip *Grosse Stein* (didelis akmuo). Greičiausiai, tai tas pats, dar 1648–1650 m. Klaipėdos valsčiaus žemėlapyje nurodytas akmuo A, skyręs Klaipėdos ir Tilžės valsčių bei Žemaitijos ribas.

Pav. 6. Klaipėdos valsčiaus 1648–1650 m. žemėlapyje nurodytas riboženkli – akmuo su raide A, skyręs Klaipėdos valsčiaus, Žemaitijos ir Tilžės valsčiaus ribas (A Stein so da scheidet der Mümlische und Szameitische und Tilscher Gränzen). Iš: Demereckas, 2018, p. 31.

Vienas iš gausesnių objektų, žymimų Schroetterio žemėlapyje rankaštyje – tai kapčiai, esantys atskirai nuo numeruotų stulpų. Jie žymimi užrašais *Grenz Hugel*, *Gr. Hugel*, *Gr.H.*, *G.H.* Jų fiksuota 45 vnt.

Įdomesnis kapčius aprašytas ties stulpu 323 ties Pozingiais. Žemėlapyje ties stulpu užrašyta „G.H. Scheidet zugleich das Groszder und Rettawer Gebiet“, t. y., kad sienos kapčius kartu žymėjo ir Rietavo bei Gargždų valsčių ribą.

Pav. 7. Schroetterio žemėlapyje rankaščio fragmentas. Ties tašku 323 užrašas „G.H. Scheidet zugleich das Groszder und Rettawer Gebiet“, t. y. sienos kapčius skyręs taip pat Gargždų ir Rietavo valsčius.

Nelabai aiški nenumuotų sienos kapčių išdėstymo sistema. Kodėl jie vienoje vietoje išdėlioti tankiau, kitur rečiau. Aki vaizdu, kad kai kurie jų žymėjo kažkokių sklypų, kaip pvz. dvaro žemių ir tarpvalstybinės sienos susikirtimo taškus, tačiau aiškesniam išdėstymo pagrindimui dar trūksta žinių. Taip pat reiktų atkreipti dėmesį ir į tai, kad kai kurie kapčiai žymimi ne ant sienos, o šalia jos, dažniausiai – rytinėje, t. y. LDK pusėje. Gali būti, kad tai dar ankstesnių laikų sienos ženmenys.

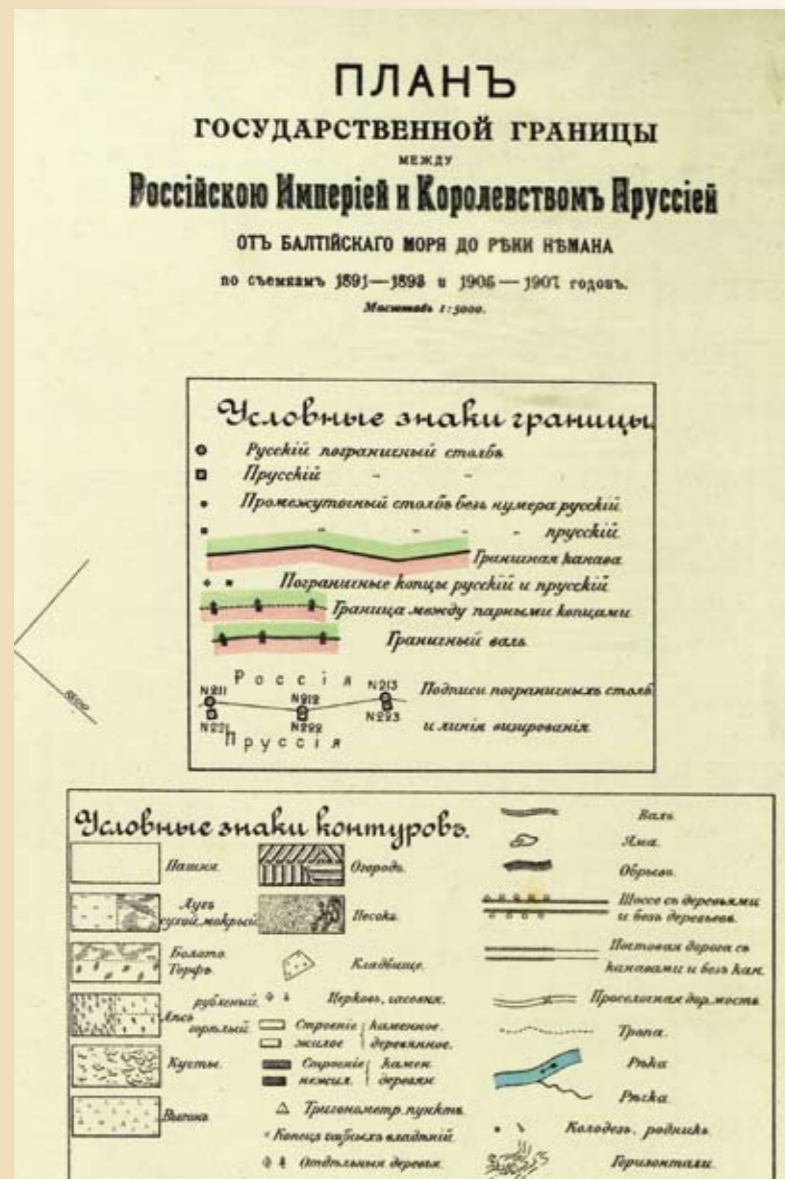

PRŪSIJOS KARALYSTĖS – RUSIJOS IMPERIJOS LAIKOTARPIO SIENOS DEMARKAVIMO ŽEMĖLAPIS

ALGIRDAS SKRUPSKELIS

Šio laikotarpio sienos demarkavimo ženklai žinomi iš kelių šaltinių: sienos demarkavimo planų, išlikusių sienos ženklų ir ikonografijos

Šiame skyriuje trumpai pristatysime sienos tarp Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos demarkavimo planinę medžiagą, kuri iki šiol nepublikuota ir netgi atrodo, kad daugeliui tyrinėtojų nežinoma. Planai sudaryti remiantis 1891–1893 ir 1906–1907 metų kartografavimo medžiaga. Viso sienos demarkacijai tarp Baltijos jūros ir Nemuno buvo parengtas 40 lapų planų, jų mastelis 1:5000.

Pav. 1. Sienos tarp Rusijos imperijos ir Prūsijos karalystės atkarpos nuo Baltijos iki Nemuno demarkavimo planų pavadinimas ir sutartiniai ženklai.

Matavimo darbus atliko abiejų valstybių technikai, naudodamiesi astroliabija, teodolitu bei matavimo juosta. Pagrindinių linijų ilgiai ir atstumai tarp rusiškų ir prūsiškų stulpų pateikiami metrais ir decimetrais, kampai – vienos minutės tikslumu. Centrinio koordinatų tašku arba nuliniu punktu laikomas stulpas Prūs196/Rus186, Šventosios kair. krante, netoli nuo santakos su Nemunu, šalia Smalininkų mstl. Pabaigos stulpas – Prūs381/Rus371, ties Nemirseta/Palanga prie Baltijos jūros.

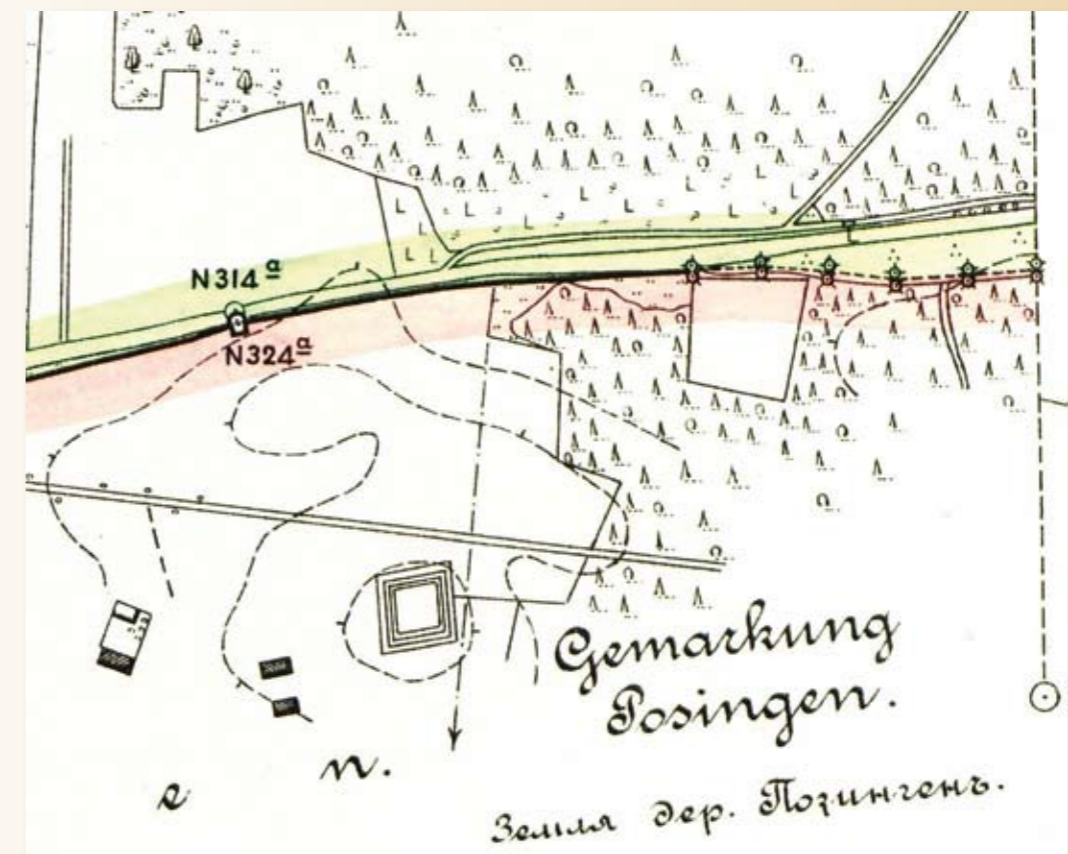
Trūkstant dokumentinių ir ikonografinių duomenų, būtent XIX a. pab. – XX a. pr. Rusijos Imperijos ir Prūsijos karalystės sienos žemėlapis yra vienas pagrindinių šaltinių suteikiančių galimybę pamatyti sieną to meto kartografų akimis. Anksčiau aptartame Schroetterio žemėlapyje kaip pagrindinius sienos ženklus išskyrėme kapčius ir stulpus. O štai šiame žemėlapyje pagrindiniu sieną žyminčiu ženklu tampa **griovys** (dalis jo atkarpų iki šiol puikiai matomos natūroje), bei šalia jo įrengtas patruliavimo kelias. Reikia pažymėti, jog pastarasis daugiausia fiksuojamas Rusijos Imperijos pusėje (matyt, dėl plačiai išplitusios kontrabandos), nors kai kuriose atkarpose matomas ir priešingoje sienos pusėje. Kartais sieną žymėjo ne iškastas griovys o supiltas **pylimas**. Pavyzdžiui pylimo atkarpa nurodyta Kretingos r. Liepynės kaimo Š pakraštyje tarp pasienio stulpų Prūs357 ir Prūs360. Dar viena, tiesa labai nedidelė atkarpa vaizduojama Tauragės r., Ruikių kaimo pakraštyje, tarp rusiškų pasienio stulpų Rus227 ir Rus227a. Be griovio ir pylimo dažnai vaizduojama sienos riba, kurią žymėjo ištisinė kapčių eilė.

Kaip ir anksčiau išliko numeruoti **stulpai**. Įdomu tai, kad Prūsiškojo ir Rusiškojo stulpų numeriai nesutampa per 10 numerių. Lyginant su jau minėtu Schroetterio žemėlapiu rankraščiu, pastebime naujovių – atsiranda tarpiniai stulpai, kurie žymėti prie eilės numerio pridėdant raides. Žemėlapyje stulpai žymimi po du, t.y abejuose pusėse vienas priešais kitą, abipus numeruotų o esant išskirtinėms sąlygoms abi valstybės naudojosi tuo pačiu stulpu, jį pažymėdamos savo herbais.

Kiti objektai

Kiek atokiau nuo sienos, Pozingių kaimo laukuose (į rytus-pietryčius nuo stulpo Prūs324a) vaizduojamas pylimu apjuostas keturkampis kiemas – tai greičiausiai XVI–XVII a. įrengti ir XX a. 7 deš. sunaikinti Piktožių senovės gynybiniai įtvirtinimai (pav 1-2).

Dar vienas archeologinis objektas – Akmeniškų piliakalnis su gyvenvietė (23808) užfiksuotas netoli vokiško pasienio

Pav. 2. Sienos demarkavimo žemėlapyje pavaizduotas Piktožių pylimas.

Pav. 3. Piktožių pylimas 1963 m. V. Daugudžio nuotrauka.

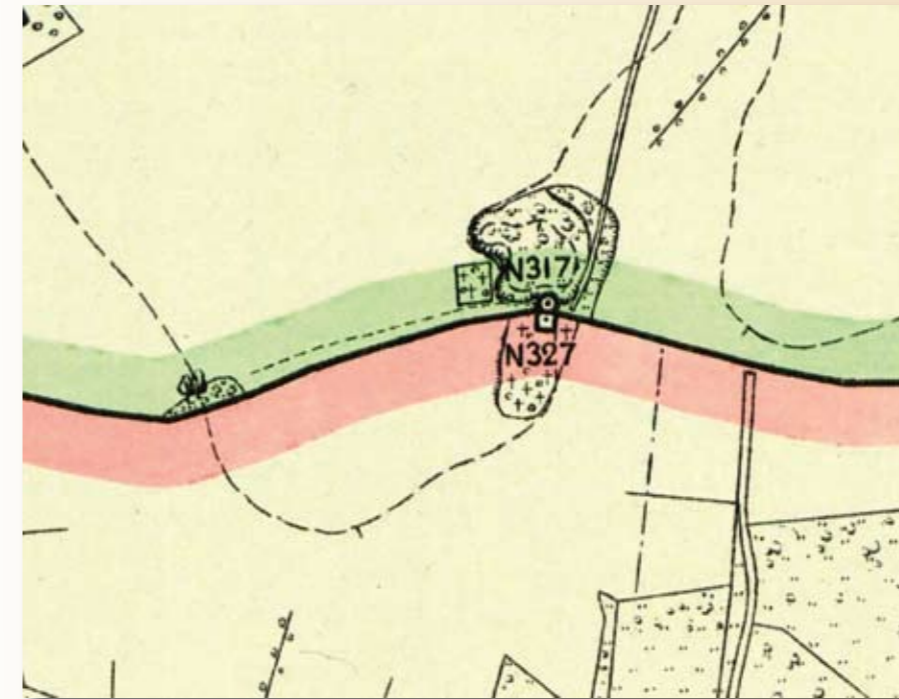
stulpo Nr. 255 (pav. 3). Nors objektas konkrečiai ir neįvardintas tačiau pateiktame izohipsių tinkle ryškiai matomi ne tik piliakalnio šlaitai bet ir aikštelė bei jos P krašte supiltas pylimas.

Prie sienos jos demarkavimo planuose pažymėtos ir kelios senosios kaimo kapinės. Kibelkščių kaimo senosios kapi-

Pav. 4. Akmeniškų piliakalnis, pavaizduotas sienos demarkavimo plane.

nės (22475) prie Prūs365, Petrikaičių kaimo kapinės tarp Rus340 ir Rus341. O štai: Šnaukštų kaimo kapinėse (oficialiame registre – Jurjonų kaimo evangelikų liuteronų pirmosios senosios kapinės (24367)), jų R krašte net buvo įkastas pasienio stulpas Prūs327 (pav 4). Piktožių kaimo evangelikų liuteronų senosios kapinės (24357) yra greta buvusio sienos stulpo Prūs325a. Greta Rus312 pavaizduotos Aisėnų kaimo trečiosios senosios kapinės (23100). Kapinės fiksuotos ir tarp Prūs291 ir Prūs292. Pasienio stulpas Rus240 taip pat stovi kapinėse.

Pav. 5. Sienos demarkavimo žemėlapyje ties Prūs327/Rus317 prie pat sienos nurodytos dvi kapinės. Prūsijos karalystėje esančios priklausė Šnaukštų kaimui, o Rusijos pusėje – Gudavos kaimui.

Pav. 6. Abipus sienos buvusios Šnaukštų ir Gudavos kapinės šiandien įvardintos kaip Jurjonų k. evangelikų I (dešinėje) ir Jurjonų k. evangelikų II kapinės (kairėje). L. Tamulyno nuotrauka

SIENOS ŽENKLAI XIX AMŽIUJE – XX AMŽIAUS PRADŽIOJE

ALGIRDAS SKRUPSKELIS, LINAS TAMULYNAS

II.4.1. Prūsijos karalystės ir Rusijos Imperijos siena

Po III-iojo Abiejų Tautų respublikos padalijimo, buvusi Lietuvos Didžiosios kunigaikštystė paniro į istorijos tamsą. Jos vietoje, buvusią Melno sutartimi nustatytos sienos rytinėje dalyje atsirado Rusijos Imperija. Tai lėmė ir sienos ženklų pasikeitimą. XIX amžiuje, ypač jo pabaigoje turime žymiai daugiau informacijos apie tarpvalstybinės sienos tarp Baltijos ir Nemuno ženklus.

Vienas iš ankstyviausių XIX a. ikonografijos šaltinių, kuriuose užfiksuoti Prūsijos–Rusijos pasienio ženklai – XIX a. pradžios litografija „Paskutiniai dešimt iš ketvirtojo pulko“, kurioje vaizduojami 1831 m. sukilimo dalyviai iš Lenkijos pereinantys į Prūsiją. Litografijoje pavaizduoti 10 Lenkijos kareivių šalia Prūsijos sienos, juos pasitinka Prūsijos ulonas. Antrame plane matomas ir prūsiškas pasienio stulpas. Tai keturkampio formos skerspjūvyje medinis stulpas su pritvirtinta lentele su stogeliu, ant kurios nupieštas Prūsijos heraldinis erelis. Stulpas dažytas įstrižai einančiomis juostomis.

Pav. 1. „Paskutiniai dešimt iš Ketvirtojo pulko“ (*Die letzten Zehn aus Vierten Regiment*). Litografijos fragmentas. Baden-Wurtemberg Landesarchiv. M 703 R1828N3 <http://www.landesarchiv-bw.de/plink/?f=1-117258>.

Kitas, mūsų temai aktualus piešinys – tai nežinomo autorius darbas, kuriame vaizduojamas Prūsijos princas Vilhelmas ir princesė Charlotte šalia Prūsijos–Rusijos sienos 1817 metais. Piešinio sukūrimo metai nežinomi. Piešinio pirmame plane pavaizduotas tašytas akmens stulpelis užapvalinta viršutine dalimi su iškaltais ženklais „KP.O.“. Tolumoje matomas medinis stulpas su pritvirtinta lentele ant kurios nupieštas erelis. Identifikuoti ar tai Prūsijos ar Rusijos Imperijos heraldinis ženklas neįmanoma.

Pav. 2. Princas Vilhelmas ir princesė Charlotte kerta Prūsijos sieną.

XIX amžiaus pabaigoje atsiradus platesniam fotografijos panaudojimui, situacija su ikonografijos šaltiniais gerokai pakito. Be to, iš laikotarpio pabaigos turime ir „gyvų liudininkų“. XIX a. paskutiniame dešimtmetyje išplitus fotografavimo technikai ir nuotraukų gamybos technologijai, atsirado pašto atvirukai. Iki Pirmo pasaulinio karo buvo išleista daugiau nei 40 atvirukų, kuriuose vaizduojami sienos perėjimo punktai iš mus dominančios sienos atkarpos (*Tamulynas, Skrupskelis, 2021*). Iš ne perėjimo punktuose buvusių sienos objektų žinomi tik keli atvirukai. Jie susiję su pačiu šiauriausiu Prūsijos pusės sienos tašku – Nemirsetoje buvusiu stulpu Prūs381 (ir Rus371).

Nors atvirukuose siena dažniausiai pristatoma kaip kelio užtvara arba muitinės, keliuose matomi ir sieną žymintys stulpai. Bajorų/Kretingos (*Tamulynas, Skrupskelis 2021, p. 18-21*) ir Smalininkų/Pašvenčio (*ten pat, p. 48*) perėjimo punktam skirtuose yra nuotraukos su Rusijos pusės mediniais stulpais, kurie dažyti įstrižomis juostomis, ant stulpų matosi užrašyti numeriai, virš jų – heraldinis Rusijos dvigalvis erelis.

Pav. 3. Rusijos imperijos sienos tašką 349 (Kretinga) XX a. pradžioje žymėjus stulpas. XX a. pradžios atvirukas (*Tamulynas, Skrupskelis 2021, p. 21*).

Pav. 4. Rusijos imperijos sienos tašką 187 (Pašventys) XX a. pradžioje žymėjus stulpas. XX a. pradžios atvirukas (*Tamulynas, Skrupskelis 2021, p. 21, p. 48*).

Mediniai Rusijos imperijos sienos stulpai išliko iki pat I Pasaulinio karo. Tai iliustruoja Smalininkų/Pašvenčio perėjimo punkto fotografija, kurioje vaizduojamas kariškis ir per sieną, kuri šioje vietoje buvo išvesta Šventosios upeliu, tiltu einantys kariškiai ir civiliai. Fotonuotrauka daryta iš Rusijos pusės, joje antrame plane matomi apgriauti Prūsijos pusės pastatai. Rusijos pusėje matyti medinis, įstrižais brūkšniais nudažytas stulpas, o Prūsijos pusėje įžiūrimas taip pat greičiausiai medinis stulpas, dažytas vertikaliomis linijomis.

Pav. 5. I Pasaulinio karo atvirukas, kuriame vaizduojamas Smalininkų/Pašvenčio perėjimo punktas (Tamulynas, Skrupskelis, 2021, p. 48).

Vienoje skirtinguose atvirukuose panaudotoje Bajorų/Kretingos perėjimo punkto fotografijoje, priešais medinį stulpą Rus349 pavaizduotas ir Prūs359 sienos ženklas. Tai baltas, šiek tiek pasviręs ant šono, manytina, kad akmeninis, baltai dažytas ženklas, primenantis jau anksčiau minėtą Grenz Adler tipo sienos ženklą. Tai vienintelė žinoma tokio tipo Prūsijos sienos ženklo fotografija.

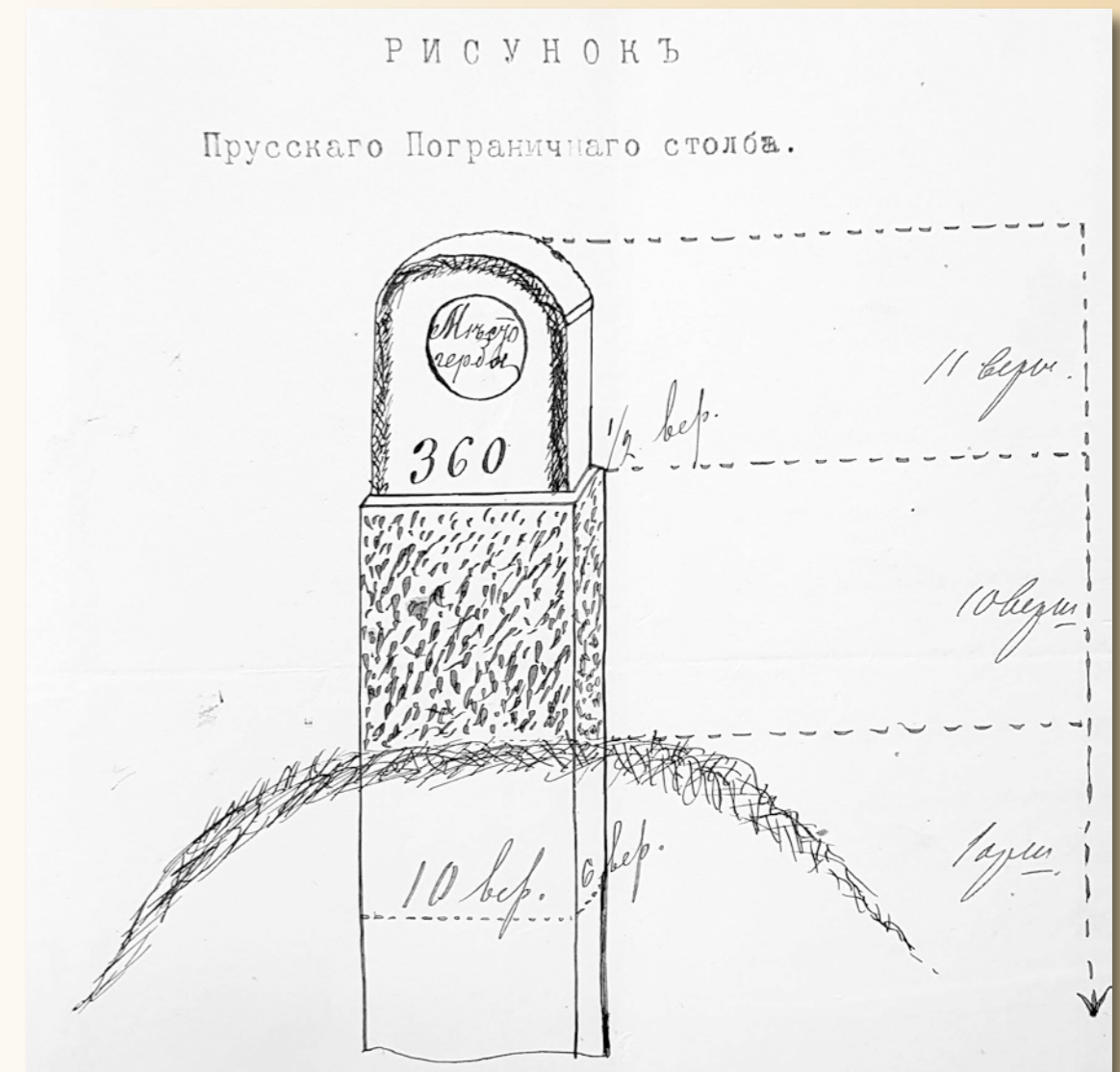
Pav. 6. Rusijos imperijos ir Prūsijos karalystės sienos perėjimo punktas Kretinga/Bajorai. Pirmame plane – žemių kaupas su Prūsijos ženklu (?), už jo šiek tiek kairiau – Rusijos Imperijos pasienio stulpas Nr. 349. Atviruko fragmentas, XX a. pradžia (Tamulynas, Skrupskelis, 2021, p. 18).

Papildomos informacijos apie Rusijos Imperijos Kauno apskrities archyve aptikti Gargždų užkardos pasieniečių kreipimaisi į Kauno gubernatorių rodo, kad medinių stulpų įrengimas ne tik kainavo pinigais, bet ir reikalavo intensyvios priežiūros

XIX a. pab. Rusijos imperijos pasienio tarnybos pareigūnai ne kartą kreipėsi į savo vyresnybę dėl medinių pasienio stulpų pakeitimo naujais - akmeniniais. Pagrindine priežastimi buvo nurodomas trumpas medinių stulpų „galiojimo laikas“, reikalaujantis nuolatinės priežiūros ir finansavimo.

1888 m. kreipimesi į Kauno gubernatorių rašoma, jog palei Šventosios upelį nedidelėje atkarpoje vietoj dviejų senų stulpų reikėjo pastatyti net septynis naujus. Akcentuojama, jog vieno stulpo perdažymas kainuoja mažiau nei 2 rublius, kai tuo tarpu naujo pastatymas – 4,77 rublio. Kitame 1891 m. rašte nurodoma, jog naujų stulpų gamybai skirta 10000 rublių. Matyti, jog nuolatinis medinių stulpų atnaujinimas pareikalavo ir naujų sienos ženklavimo sprendimo būdų.

1900 m. Gargždų pasienio apsaugos pareigūnai remdamiesi prūsišku akmeninio pasienio stulpo pavyzdžiu pasiūlė analogiškus pastatyti ir Rusijos imperijos pasienyje. Gaila, tačiau nežinome ar šis projektas buvo įgyvendintas. Vis dėlto tai svarbus šaltinis suteikiantis žinių, kaip atrodė tuometiniai Prūsijos karalystės sienos stulpai.

Pav. 7. Prūsijos sienos akmeninio žymeklio (stulpo) brėžinys. Matmenys duoti verškais ir aršinais. Ant stulpo pažymėtas Nr. 360 rodo, kad eskizas pieštas pagal netoli Kretingos buvusį sienos ženklą. Viršutinėje dalyje apskrityje užrašas „Herbo vieta“. Kauno regioninis valstybės archyvas. F. 473 Ap. 1. B. 4584 L. 132

Muitinės muziejuje ir Kauno VII-ame forte saugomi metaliniai šešiakampio skerspjūvio stulpai su pritvirtintu metaliniu žiedu su išlietais Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos herbais. Jo aukštis – apie 1,4 m. Analogiškas stulpas saugomas ir Kauno VII forto muziejuje. Deja, bet tikslesnės šių stulpų radimo vietos nežinomos. Atrodo, kad abu jie rasti sienos atkarpoje Suvalkijoje, todėl negalime teigti, kad tokie stulpai stovėjo sienos atkarpoje tarp Nemuno ir Baltijos.

Pav. 8. Tarpvalstybinės sienos ženklas – ketaus stulpas su Rusijos Imperijos ir Prūsijos karalystės herbais Muitinės muziejaus ekspozicijoje. *D. Baltramiejūnaitės nuotraukos.*

Nemirsetos ir Palangos obeliskai

Tikriausiai neapsiriksimė, sakydami, kad patys žymiausi sienos ženklai stovėjo ties Nemirsetos-Palangos perėjimo punktu ir kopose į vakarus nuo jo. Tai – akmeniniai obeliskai, kurių pastatymo laikas ir tikslai nėra aiškūs. Galbūt tokiais amžiniais ženklais norėta paženklinti visa Prūsijos-Rusijos Imperijos sieną ir ženklinimas pradėtas nuo šiauriausio Prūsijos (o tuo pačiu ir Vokietijos Imperijos) taško. Bet koku atveju, šie daugiau nei 2,5 m aukščio akmeniniai stulpai tikrai stovėjo prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir iki pat Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, t. y. iki 1923 m.

Pav. 9. Šiauriausias Prūsijos karalystės taškas – Vokietijos Imperijos pabaiga. Kopose tarp Nemirsetos ir Palangos siena tarp Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos XX a. pradžioje žymėjo du akmeniniai stulpai. XX a. pradžios atvirukas. *Iš Sauliaus Stankevičiaus rinkinio.*

Prūsijos pusėje stovėjo du beveik vienodi obeliskai. Tai kopose, netoli jūros buvusiame sienos taške Prūs381 ir netoliese, prie kelio į Palangą buvusiame Prūsijos sienos posūkio taške Prūs380. Obeliskai buvo vientiso akmens, keturšlaičiai, užsibai-giantys piramidės formos viršūnėmis. Obelisko šone buvo ovalo formos įgilinimas, į kurį įstatytas Prūsijos heraldinio erelio metalinis atvaizdas. Apačioje buvo praplatintas cokolis. Aukštis nuo akmenų mūro cokolio – virš 2,5 metro. Vienos kraštinės plotis viršuje – 0,4 m, apačioje – 0,6 m.

Vienas iš šių prūsiškų obeliskų panaudotas Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos sukilimo metu žuvusių paminklui Klaipėdos miesto kapinėse ir išliko iki mūsų dienų.

Antrasis Prūsijos sienos ženklas – akmeninis obeliskas 1923 metų buvo išgabentas į Kauną ir panaudotas Jono Basanavičiaus biusto postamentas Kauno karo muziejaus sodelyje. Paminklas atidengtas 1923 metais lapkričio 23 (*Jurevičiūtė, 2019, p. 168*). Po Karo muziejaus sodelio rekonstrukcijos 1935 metais jis dingo. Galima versija, kad šis akmeninis sienos ženklas, kaip ir Rusijos pusėje stovėję analogiški obeliskai, buvo panaudotas rekonstruojamos Laisvės statulos postamentui.

Nors Kauno Karo muziejaus sodelio istorijos tyrėja Aušra Jurevičiūtė nurodo, kad iš likusių nuo Jono Basanavičiaus postamento akmenų buvo padarytas aukuras šalia Nežinomo kareivio kapo (*Jurevičiūtė, 2019, p. 168*), greičiausiai šis objektas buvo pagamintas ne iš Prūsijos sienos ženklo, kaip Basanavičiaus paminklo postamentas, o iš analogiško Rusijos Imperijos sienos ženklo apatinės dalies.

Pav. 10. Ties Prūs380/ Rus390 stovėję akmeniniai stulpai, žymėję tarpvalstybinę sieną. Iš <https://wiki.genealogy.net/Nimmersatt>

Pav. 11. Prūsijos karalystės sienos ženklai – akmeniniai obeliskai. **Kairėje** – Kauno karo muziejaus sodelyje, pritaikytas J. Basanavičiaus paminklo pėdastalui (1925 m.). Iš <https://www.kvb.lt/krastieciams/image/1960-daktaro-jono-basanaviciaus-paminklas-karo-muziejaus-sodelyje-xx-a-3-des>. **Dešinėje** – buvusių Klaipėdos miesto kapinių teritorijoje, pritaikytas Klaipėdos 'sukilimo' paminklui. Lino Tamulyno nuotrauka.

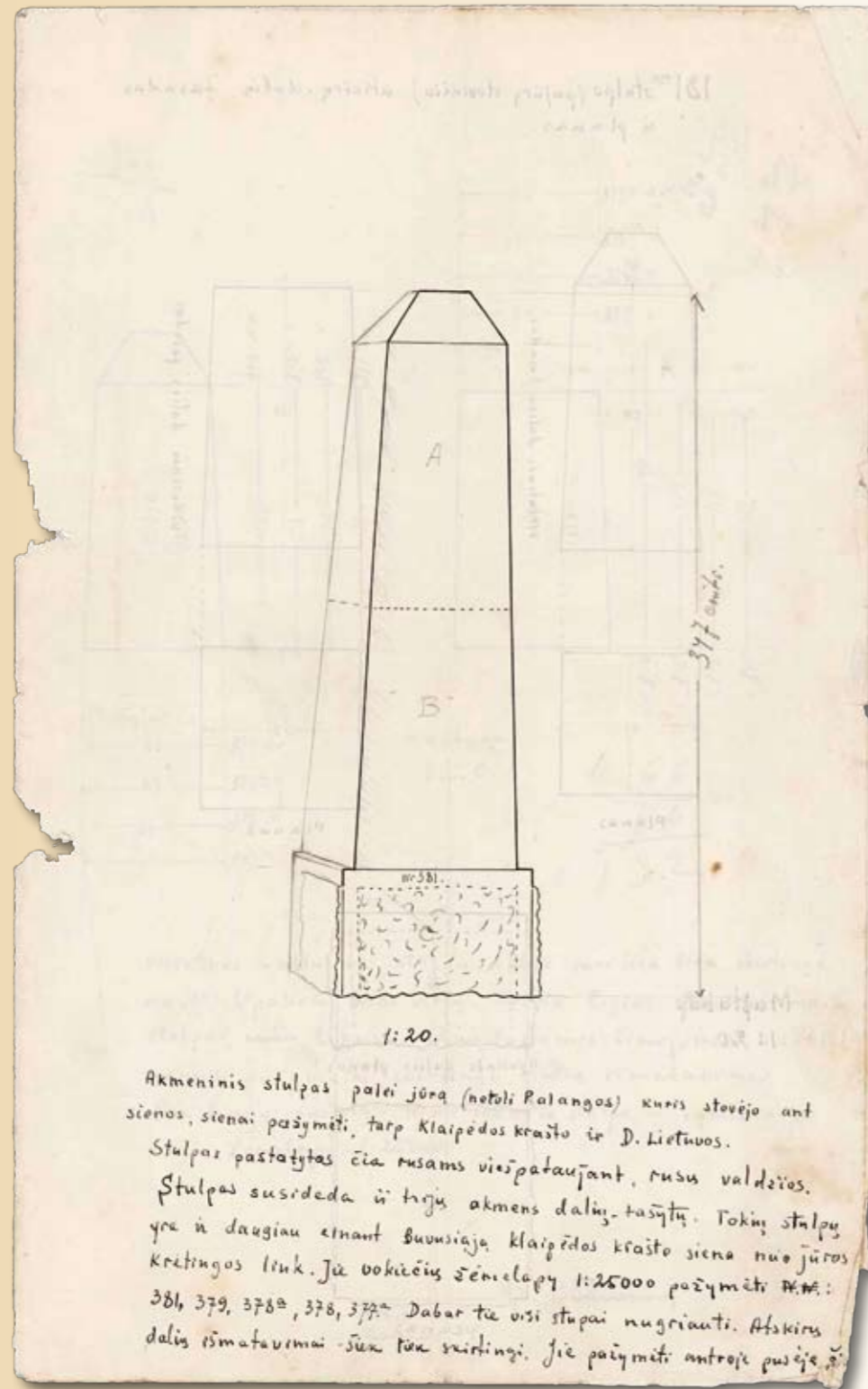
Panašūs į Prūsijos sienos ženklus, akmeniniai obeliskai žymėjo ir kelis sienos taškus Rusijos imperijos pusėje. Rusiškieji nors buvo panašios formos, tačiau sudaryti iš dviejų akmenų. Viršūnėje buvo pritvirtintas metalinis dvigalvis erelis. Ant obeliskų bent jau Nemirsetos/Palangos perėjimo punkte buvo užrašas „Rossijskaja Imperija“.

Archyvinėje medžiagoje bei remiantis ja – ir literatūroje (*Preisagalavičienė 2018, Jurevičiūtė 2019*) nurodoma, kad buvę mažiausiai penki Rusijos pusės obeliskai. Čiurlionio dailės muziejuje saugomoje stulpų apmatavimų, kuriuos atliko majoras Juozas Šarakauskas, nurodoma, kad buvo žinomi penki Rusijos pusės obeliskai, stovėję ties Prūs381, Prūs379, Prūs378a, Prūs378, Prūs377. Neaišku, kodėl praleistas Prūs380, nes ten stovėję stulpai gerai žinomi iš ikonografijos. Jie užfiksuoti XX a. pradžios atvirukuose (*Tamulynas, Skupskelis, 2021, p. 13-15*), žinomi ir iš fotografijų. Didžioji dalis šių Rusijos Imperijos sienos ženklų buvo išgabenti į Kauną. Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma labai įdomi fotografija, kurioje nufotografuoti Bajorų stutyje ant geležinkelio platformos sukrauti rusiškųjų obeliskų 8-ios dalys, t. y. keturių stulpų akmenys. Kitoje nuotraukos pusėje yra užrašas užrašas „Bajorų stoty. Klaipėdos įgulos kariai gabena parubežinius stulpus – akmenis nuo buvusiojo Mažosios ir Didžiosios Lietuvos rubežiaus Laisvės stovylai statyti Kaune. 1927-28. Palanga-Kretinga“.

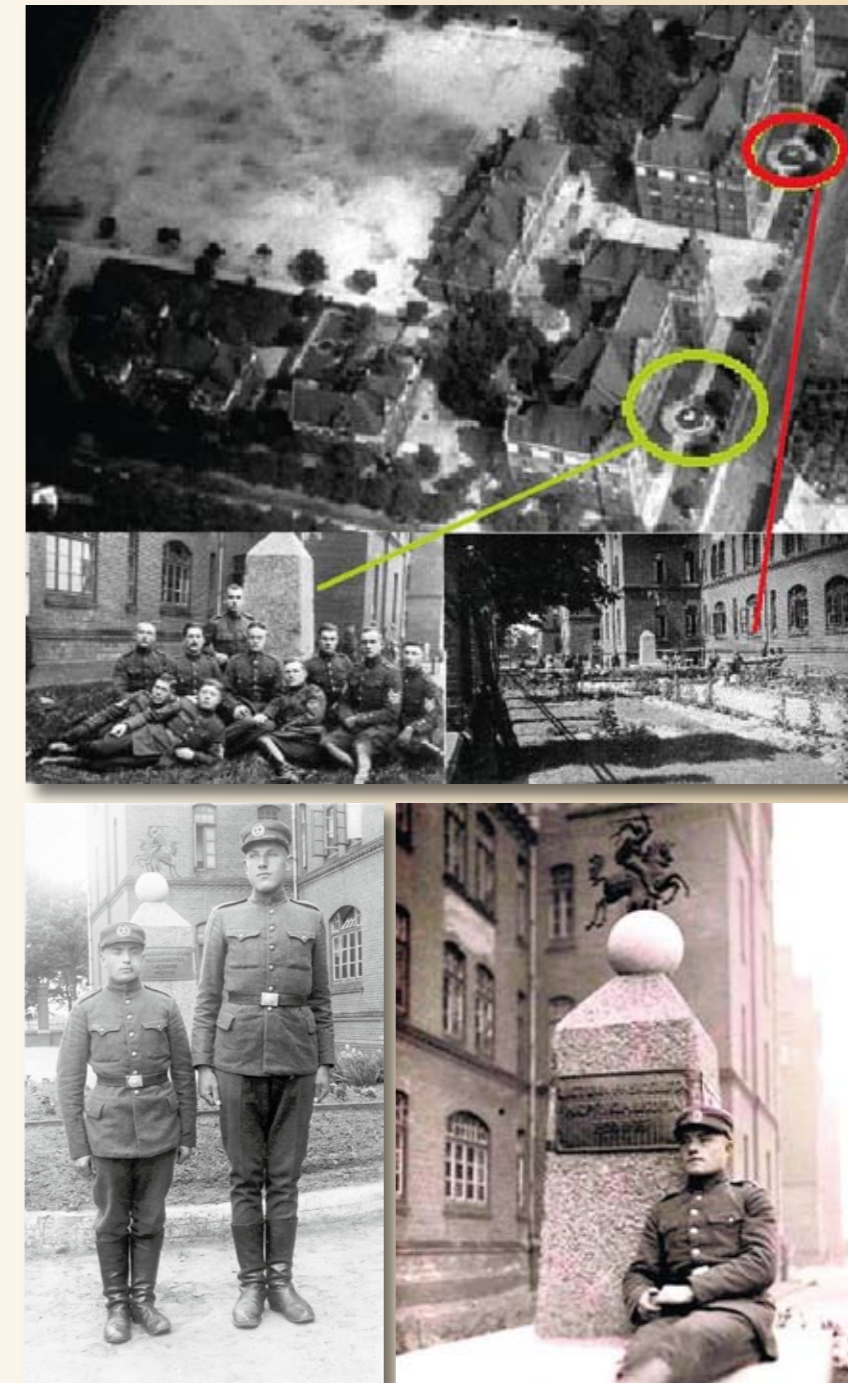
Pav. 12. Keletos Rusijos Imperijos pasienio stulpų-obeliskų dalys, pakrautos ant geležinkelio platformos Bajorų geležinkelio stutyje. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. P-6582.

Pav. 13. Lietuvos kariuomenės majoro Juozo Šarakausko archyvinė medžiaga su Rusijos Imperijos pasienio akmeninių stulpų/obeliskų išmatavimais. Nacionalinio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejaus fondai GP 57411

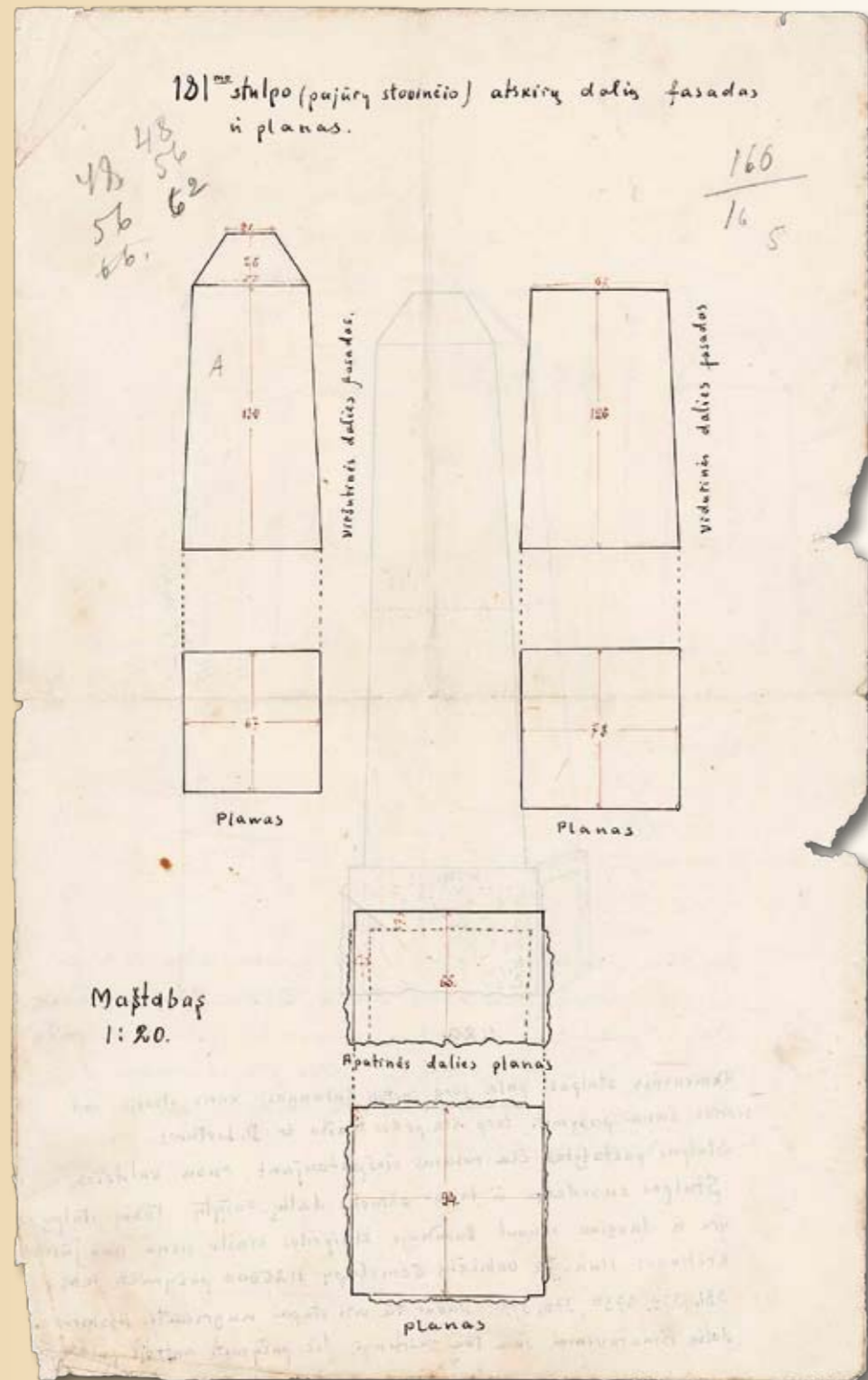
Atrodo, kad dviejų Rusijos sienos ženklų-obeliskų bent jau viršutinės dalys po 1923 'sukilimo' buvę perkeltos į Klaipėdos kareivines ir panaudotos šalia pastatų įrengtų poilsio aikštelių gėlynuose. Tą liudija pakankamai gausi ikonografija (Jokubauskas V., 2012.) bei kareivinių aerofotografijų analizė¹. Ant bent vieno iš stulpų viršutinių dalių buvo pritvirtintos lentelės su Lietuvos valstybei reikšmingomis datomis, bent ant vieno jų viršūnės uždėtas akmeninis rutulys ir pritvirtintas metalinis Vytis.

Pav. 14. Spėjami Rusijos Imperijos sienos stulpai šalia Klaipėdos kareivinių. Viršuje – Klaipėdos kareivinių aerofotografija su nurodytomis stulpų vietomis ir skirtingų stulpų fotografijų pavyzdžiai. Sudarė FB naudotojas Rola Lora; Apačioje – kariškių fotografijos šalia pietinėje aikštelėje buvusio obelisko.

¹ Tai, kad kareivinėse stovėjo ne vieno, o dviejų Rusijos Imperijos sienos ženklų – akmeninių obeliskų viršutinės dalys, spėjo socialinio tinklo Facebook naudotojas Rola Lora to paties tinklo grupėje Klaipėdos miestiečių draugija 2022-09-03, publikavęs įtikinamą aerofotonuotraukos ir šalia kareivinių buvusių akmeninių stulpų vaizdų analizę.

Pav. 15. Lietuvos kariuomenės majoro Juozo Šarakausko archyvinė medžiaga su Rusijos Imperijos pasienio akmeninių stulpų/obeliskų išmatavimais. Nacionalinio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejaus fondai GP 57411

Matyt, kad didžioji dalis rusiškųjų, kaip ir vienas, jau minėtas prūsiškas, akmeniniai sienos ženklai/obeliskai buvo išgabenti į Kauną ir kaip medžiaga panaudoti valstybei reikšmingų viešosios pagarbos ir atminimo ženklų gamybai Kauno karo muziejaus sodylyje.

Visų pirma, kaip jau buvo minėta, šalia paminklo už Lietuvos laisvę žuvusiems buvo pastatytas aukuras, kuris, greičiausiai pagamintas iš obelisko apatinės dalies.

1927 m. du stulpai buvo panaudoti tais metais pastatytų Vinco Kudirkos ir Simono Daukanto biustų postamentams (*Jurevičiūtė, 2019, p. 170*)

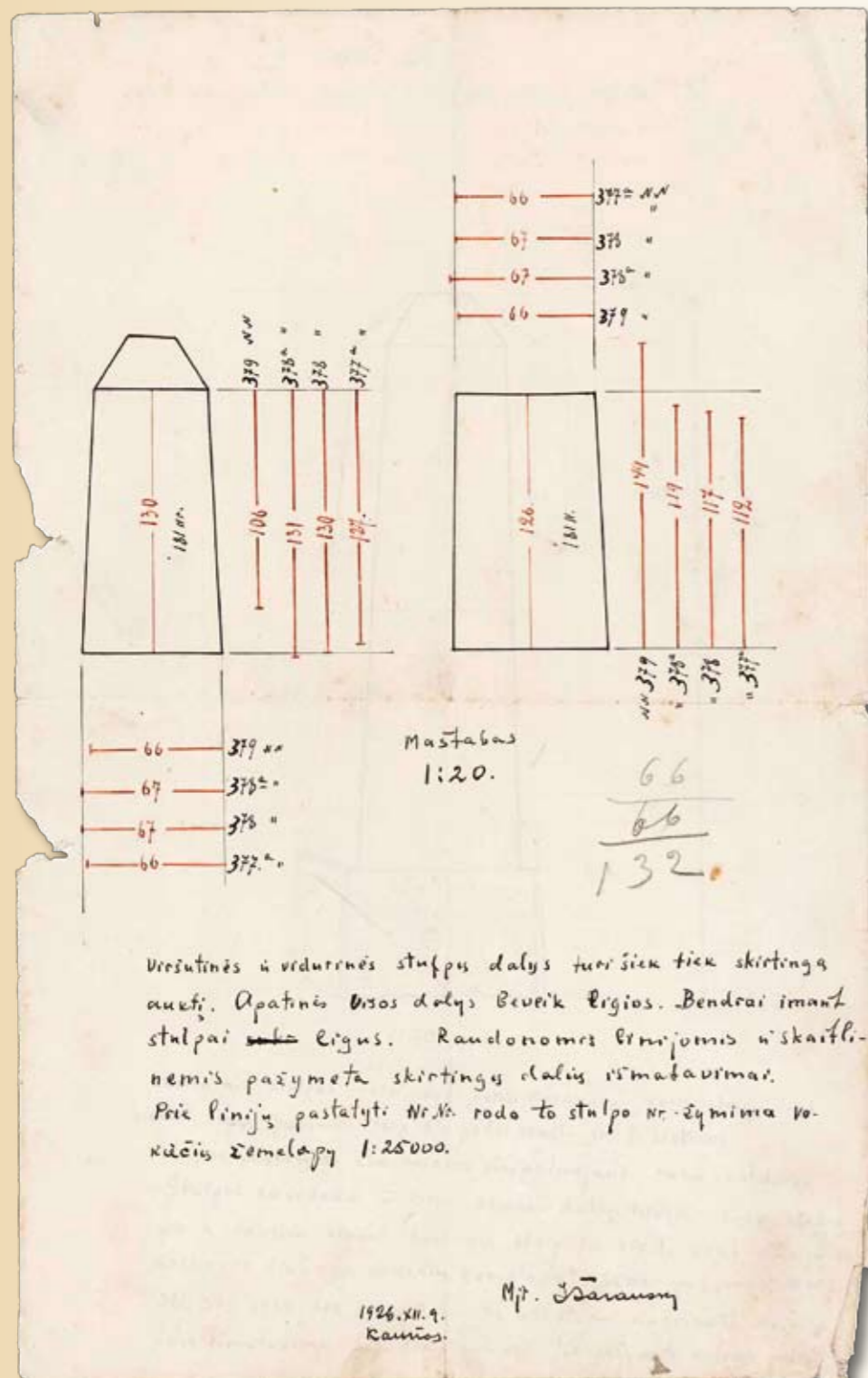

Pav. 16. Paminklas „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“ ir Aukuras, padarytas iš Rusijos Imperijos sienos ženklo/obelisko apatinės dalies. Atvirukas. Iš *VšĮ Archeologijos centras rinkinio*.

1928 m. šalia Karo muziejaus atidengto skulptoriaus J. Zikaro 'Laisvės' paminklo postamento gamybai taip pat panaudoti keli pasienio obeliskai. Laisvės postamentą projektavusi architektas V. Dubeneckio palikimo tyrinėtoja tik nurodo, kad šiam objektui panaudoti pasienio akmenys (*Preisegalavičienė, 2018, p. 68*), o Karo muziejaus sodelio istorijos tyrinėtoja detalizuoja, kad sienos akmenų, panaudotų šiam paminklui, buvę net septyni (*Jurevičiūtė, 2019, p. 173*). Jei tai tikrai taip – galima teigt, kad Laisvės postamentas iškilo ant Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos sienos griuvėsių.

Visų Kauno karo muziejaus sodylyje buvusių Prūsijos-Rusijos sienos stulpų likimas nežinomas. Kur jie buvo panaudoti Karo muziejaus pastato ir sodelio rekonstravimo metu informacijos neturime.

Pav. 17. Lietuvos kariuomenės majoro Juozo Šarakausko archyvinė medžiaga su Rusijos Imperijos pasienio akmeninių stulpų/obeliskų išmatavimais. Nacionalinio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejaus fondai GP 57411

Pav. 18. Buvusių Rusijos Imperijos sienos ženklų – akmeninių obeliskų pritaikymo Kauno Karo muziejaus sodelyje pavyzdžiai: viršuje – Simono Daukanto paminklas (antrame plane). Postamentas padarytas iš obelisko, pirmame plane – neidentifikuotas akmeninis stulpas, savo forma primenantis Prūsijos karalystės sienos stulpus. Nuotraukos fragmentas. Valstybinis vaizdo ir garso archyvas; apačioje – Laisvės paminklo 1928 m. variantas, kuriam panaudoti keli obeliskai iš atkarpos tarp Palangos ir Kretingos. Atvirukas.

Klaipėdos krašto siena 1939–1941 m.

Klaipėdos kraštui atitekus Lietuvai, jo siena tapo vidine Lietuvos siena, nors dėl išskirtinio regiono statuso (autonomijos) išliko perėjimo punktų kontrolė. Ar Klaipėdos krašto siena buvo atžymėta kažkokiais specialiais ženklais – neišku.

1939 m. Vokietijai aneksavus Klaipėdos kraštą, buvusi Prūsijos–Rusijos siena vėl tapo tarpvalstybine. Matyt, turėjo būti pastatyti ir ženklai, tačiau nei jų aprašų nei fiziškai išlikusių neturime. Galima spėti, kad Klaipėdos siena turėjo būti ženklinama taip pat, kaip ir siena su likusia Rytprūsių dalimi, t. y. tarp Vištyčio ir Nemuno. O šio ruožo ženklinimą nustatė 1928 m. sausio 29 „Sutartis su Vokietija sienos dalykams sutvarkyti“.

1928-01-29 m. sutartyje kaip siena su Vokietija įvardintas ruožas nuo Baltijos jūros per buvusią Fišhauzeno ir Klaipėdos apskričių ribą, per Kuršių marias ligi Tiesiosios Ostraginės žiočių, „Skirvytės, Rusnės ir Nemuno svarbiausios plaukiojamosios vagos viduriu ligi buvusios Vokietijos-Rusijos valstybės sienos į rytus nuo Smalininkų, iš tenai į rytus sudaro buvusi Vokietijos – Rusijos siena, kaip 1908-1912 metais buvo komisijos Prūsijos-Rusijos valstybės sienai nustatyti pažymėta ir nutraukta žemėlapiuose.“

Sutartyje aptartas ir sienos ženklinimas:

„3 straipsnis

...Siena nuo Nemuno ligi demarkacijos linijos tarp Lietuvos ir Lenkijos yra pažymėta sienos stulpais, kapčiais, grioviais, pasienio upėmis (Šešupe, Širvinta ir Liepone) ir Vištyčio ežero vandens riba.

Žemės sienos ženklai (sienos akmenys, stulpai ir kapčiai) yra bendri abiem valstybėm.

Kur siena eina Šešupe, Širvinta, Liepone, senąja Širvinta ir Senąja Liepone, ten ji yra iš abiejų pusių pažymėta ženklais, pastatytais prieš vienas antrą kiekvienos valstybės žemėje

...

4 straipsnis

Per pasienio tiltus siena yra pažymėta ženklais tiltų turėkluose. Abiejuose šitų ženklų šonuose yra prikaltos lentelės su atitinkamos valstybės ženklu.“

Pav. 19. Vokietijos ir Lietuvos valstybiniai herbai ant tilto per Širvintą. Tolumoje – Kudirkos Naumiesčio katalikų bažnyčia.

Iš sienos tarp Vokietijos ir Lietuvos XX a. 3-io ir 4-o dešimtmečių laikotarpio turime ne vieną ženklą, išlikusį iki mūsų dienų.

Vytauto Didžiojo Karo muziejuje Kaune saugomi du ketiniai šešiakampio skerspjuvio stulpai, nudažyti Lietuvos ir Vokietijos vėliavų spalvomis. Stulpų aukštis 2,5 m, apačioje – metalinės plokštės, kurios buvo užkastos žemėje. Stulpų kraštinės nuo 8 cm pločio apačioje iki 6 cm pločio viršuje. Stulpai viršuje užsibaigia šešiašonėmis piramidėmis. Viršutinėse dalyse lietos raidės D ir L, ant stulpų buvo nupiešti ir numeriai. Vokiškosios pusės 10 ir 19. Tokie stulpų numeriai atitinka XX a. 4-o dešimtmečio topografiniuose žemėlapiuose vaizduojamą stulpų numeraciją nuo Nemuno kitapus Smalininkų link Vištyčio. Šie numeriai nutrinti ir ant 10-o stulpo užrašytas numeris 119. Pastarojo stulpo radimo vieta LIMIS sistemoje (www.limis.lt) nurodoma, kad jis 1980 m. rastas Šakių rajone, Slavikų apylinkėje, Trakymų kaime, Šešupės intako Jotijos upelio žiotyse.

Nors minėti stulpai rasti ne mūsų aptariamoje sienos atkarpoje, visgi darytina prielaida, kad tokie patys galėjo būti pastatyti ir ant Klaipėdos krašto sienos po to, kai 1939 m. kovo mėn. jis buvo perduotas Vokietijai.

Pav. 20. Vokietijos-Lietuvos sieną žymėjęs stulpas. Kauno Vytauto Didžiojo Karo muziejus. D. Baltramiejūnaitės fotomontažas.

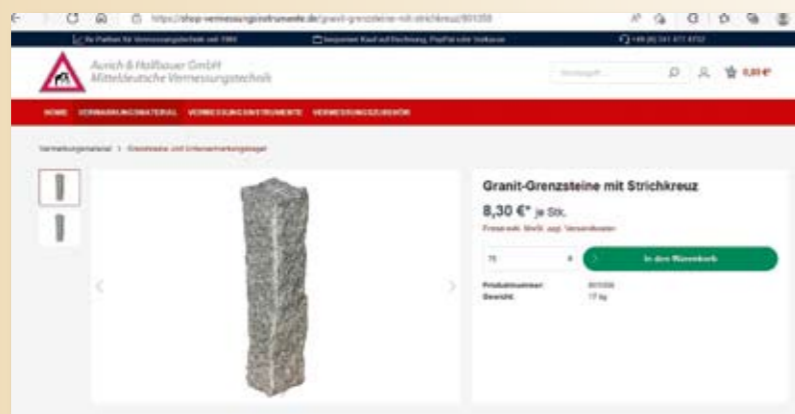

Greičiausiai po 1939 m. ant sienos atsirado Rusijos/Prūsijos sienos demarkavimo žemėlapyje nepažymėti 1-1,2 m aukščio kapčiai griovio viduryje. Kai kuriuose iš jų aptikti įkasti tašyto akmens stulpeliai su viršuje iškalto kryžiumi. Jų centras turėjo žymėti sienos linijos centrą. Tai bene patys vėlyviausi natūroje išlikę virš 600 metų egzistavusios tarpvalstybinės sienos žymenys.

Pav. 21. Akmeniniai stulpeliai su iškalto kryžiumi iš tarpvalstybinės sienos nenumeruotų kapčių, saugomi Tauragės krašto „Santakos“ muziejuje. D. Baltramiejūnaitės nuotraukų montažas.

Beje, toko tipo stulpeliai Klaipėdos krašte buvo naudojami ir kitiems tikslams. Pavyzdžiui, žemės sklypų kampams pažymėti. Įdomu tai, kad kolekcininkų taikiniu tapę akmeniniai dirbinių šiandien galima nusipirkti geodezinių prekių parduotuvėse, t. y. kaip riboženkliai jie naudojami iki mūsų laikų.

Pav. 22. Akmeninis stulpelis su kryžiumi viršuje. Aurich und Hallbauer GmbH geodezinių prekių internetinė parduotuvė <https://shop-vermessungsinstrumente.de>

1940 m. Lietuvą okupavus SSRS, buvusi Lietuvos–Vokietijos siena tapo SSRS-Vokietijos siena. Jos teisiniam reglamentavimui pasirašytos 1940-rugpjūčio 31-os ir 1941 sausio 11 sutartys.

Įgyvendinant sienos su Vokietija apsaugą, imtasi ypatingai griežtų priemonių. Algimantas Liekis nurodo, kad A. Sniečkaus pasirašytame 1940 10 08 Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) priimtame nutarime, 800 metrų pločio juosta nuo Vokietijos sienos buvo skirta NKVD pasienio kariuomenės reikmėms, iš jos iškeldinti visi gyventojai, o 15 metrų pločio juostoje NKVD daliniams leista statyti inžinerinius techninius įrenginius (Liekis, 1997, p. 351-353). Kokie tai buvo įrenginiai ir ar jie buvo pastatyti – neaišku.

Įdomių pastebėjimų apie sienos apsaugą 1940–1941 metais pateikta Petro Čeliausko sudarytame enciklopediniame žinyne „Švėkšna: žmonės, kraštas, tyrimai“. Atskirame straipsnyje apie pasieniečius (tarybinius) minima, kad iš pradžių sieną su lelidimu dar buvo galima pereiti, bet 1940 m. liepos pabaigoje ji buvo uždaryta ir įrengta pagal sovietinius reikalavimus: išarta ir išakėta „mirties zona“, iš savo namų išvaryti ūkininkai, gyvenę prie pat sienos.“ (Čeliauskas, 2012, p. 284)

Po II Pasaulinio karo pabaigos, 600 metų egzistavusi tarpvalstybinės sienos atkarpa tarp Baltijos ir Nemuno nebeteko savo pirminės paskirties. Ji šiandien prisimenama tik žmonių atsiminimuose, pasakojimuose, kraštotyrininkų ir istorikų darbuose. Nepaisant to, kad sienos *de jure* nebėra, ją žymėjęs sienos griovys ir kapčiai vis dar išlikę natūroje iki šių dienų. Apie tai – kitoje mūsų leidinio dalyje.

Pav. 23. Kairėje: fotografijos iš serijos „Die Soldaten des Führers im Felde“. Fotografijose vaizduojami mediniai sienos demarkaciniai stulpai tarp SSRS (užimtos Lenkijos teritorijos) ir Vokietijos, greičiausiai – Augustavo apylinkės. Dešinėje: SSRS herbas ant greičiausiai senesnio – Prūsijos-Rusijos sienos stulpo. VšĮ Archeologijos centras rinkinys.

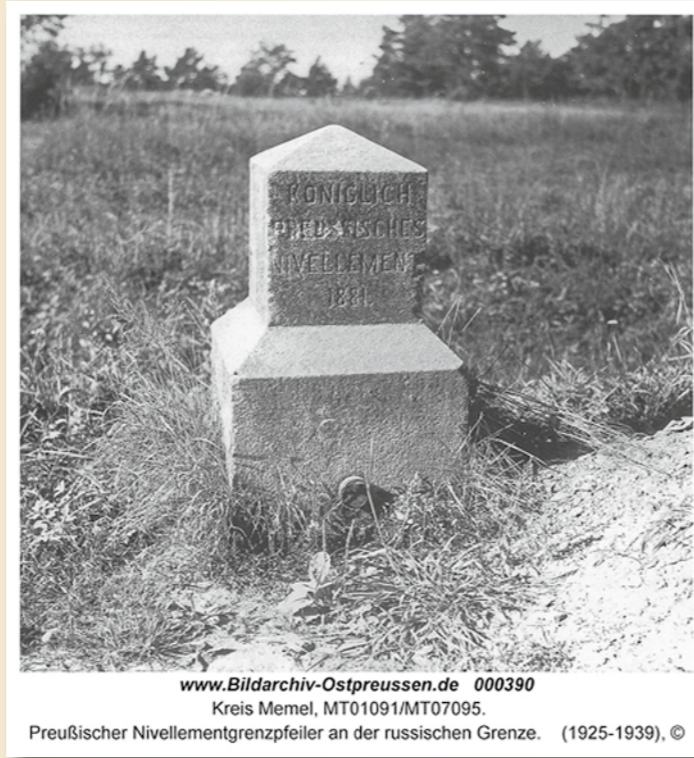

TARPVALSTYBINĖS SIENOS ŽENKLAMS KLAIDINGAI ARBA GREIČIAUSIAI KLAIDINGAI PRISKIRIAMŲ OBJEKTAI

LINAS TAMULYNAS

Nemirsetos ir Lauksargių/Plikiškių akmenys¹

Nemirsetoje (dab. Palangos m. saviv.) ir Lauksargiuose (dab. Plikiškė, Tauragės r. saviv.) netoli buvusios sienos, šalia kelio stovėjo beveik identiški tašyti akmenys, kurie įvairiose publikacijose (pvz. Kumetaitis, Mažrimas) pristatomi kaip sienos ženklai. Deja, tai ne visai taip. Nemirsetos akmens fotografijoje aiškiai matomas iškaltas įrašas „Königlich-Preussische Nivellement. 1881“, nurodantis, kad akmuo susijęs Karališkosios Prūsijos Niveljavimo darbais XIX a. pabaigoje. Analogiškas įrašas buvo ir ant Lauksargių akmens. Skyrėsi tik metai. Ant Lauksargių akmens nurodyti 1882 metai.

Pav. 1. Prūsijos karalystės niveliacinių matavimų kraštiniai reperiai. **Kairėje** – Lauksargių akmuo su niveliaciniu reperiu 7847. Reperis užpiltas gruntu. **E. Mažrimo nuotrauka, 1981 m. (Mažrimas 2020, p. 854).** **Dešinėje** – Analogiškas akmuo Nemirsetoje su niveliaciniu reperiu 7381. Niveljavimo reperis matosi ties žemės paviršium, žolėse. Iš www.Bildarchiv-Ostpreussen.de

Tašyti akmenys buvo specialiai parengti geodezinio reperio įrengimui. Reperiu buvo į akmenyje išgręžta skylė įkaltas geležinis kaištis su išgravuotu numeriu. 1888 metų niveljavimo darbų žinyne nurodoma, kad Lauksargių akmuo stovėjo ant sienos, reperio absoliutus aukštis virš jūros lygio buvo 42,013 m, o Nemirsetos akmuo – 29 metrai nuo sienos, jo reperis buvo 11,979 m virš jūros lygio.

¹ Aiškinantis šių konkrečių akmenų paskirtį, Lauksargių akmens buvimo vietą ir jo dingimo istoriją, bendradarbiauta su Tauragės muziejaus „Santaka“ direktoriaus pavaduotoju Dariumi Kiniuliumi, su kuriuo šia tema parengtas straipsnis publikuotas „Tauragės žiniuose“ (*Kiniulis, Tamulynas, 2021*) ir periodiniame leidinyje „Rambynas“ (*Tamulynas, Kiniulis 2022*).

Pav. 2. II Pasaulinio karo metu Lauksargių akmuo stovėjo prie pat Vokietijos muitinės, prie pakeliamo užtvaro, keli metrai nuo sienos. Fotografijos fragmentas. Iš Tauragės krašto muziejaus „Santaka“ rinkinio.

Iki 1981 metų Lauksargių akmuo, pragyvenęs du Pasaulinius karus, išstovėjo savo vietoj. 1981 metais jis netgi buvo pažymėtas kaip saugotinas objektas LTSR istorijos ir kultūros paminklų kartografavimo darbų žemėlapiuose ir kataloge. Deja, tai neapsaugojo jo nuo kelininkų rankų. Šie akmenį (kurio aukštis su į žemę užkasta dalimi yra apie 1,7 m, o svoris – apie 1000 kg) išlupo ir išvežė į statybinio laužo sąvartyną. Kažkoku būdu ši informacija pasiekė vieną vietos gyventoją, kuris akmenį priglaudė savo sodyboje. Ilgą laiką šis Prūsijos karalystės geodezijos mokslo paminklas stovėjo kaip reklaminių stendo laikiklis, o po nesėkmingo Tauragės savivaldybės žygio su reikalavimu akmenį grąžinti, patrauktas nuo pašalinių akių.

Taigi, nors Lauksargių akmuo ir nebuvo sienos žymuo, jo istorija tikrai įdomi ir verta dėmesio, kaip ir pats eksponatas. Kur pradingo Nemirsetos geodezinio reperio stulpas duomenų neturime.

Pav. 3. Klaipėdos krašto sienos perėjimo punktas ties Nemirseta. Akmuo su geodezinio reperiu ties užtvaru, siena už keliolikos metrų. Iš www.bildarchiv-ostpreussen.de id 26118

Smalininkų miško kapčius su akmenimi

Netoli sienos posūkio taško Prūs200, prie Šventosios ir Juodšakio santakos, Šventosios kairiajame, o Juodšakio dešiniajame krante yra išlikęs apie 1,5 m aukščio ir apie 3 m skersmens žemių kapčius su akmeniu centre. Akmens viršuje iškaltas kryžius. Prof. Romualdo Deltuvo knygoje „Miško ūkis ir medžioklė Mažojoje Lietuvoje“ nurodyta, kad šis kapčius žymi senąją Prūsijos sieną (Deltuvis, 2019, p. 21-22). Deja, toks spėjimas nepatvirtintas, nes siena šioje vietoje ėjo ne Šventosios upe, o Juodšakio upeliu. O minimas kapčius ir nuo jo besitęsiantis apie 100 m ilgio griovys yra ant Šventosios kranto. Kitame griovio gale, beje, taip pat yra kapčius su akmeniu.

Akivaizdu, kad abu kapčiai ir griovys žymėjo kažkokių valdų ribą. Deja nei kada nei kokią šiuo metu atsakyti negalime.

Pav. 4. Viršuje: Smalininkų miške, šalia Šventosios ir Juodšakio santakos esantis kapčius su akmenimi, **apačioje:** ant akmens iškaltas kryžiaus ženklas. L. Tamulyno nuotraukos.

Usėnų akmeninis stulpas

Usėnų stulpas taip pat keturšlaitis, nežymiai smailėjantis, užsibaigiantis piramidės formos viršūne, apatinėje dalyje šiek tiek išplatintas cokolis. Išoriškai kažkiek primena Nemirsetos obeliskų sumažintą kopiją.

Akmens atsiradimas šioje vietoje nėra aiškus. Vytenis Almonaitis ir Junona Almonaitienė knygoje „Šiaurės Skalva“ nurodo, kad „Stulpą tyrinėjusio Viktoro Milašausko nuomone, seniau jis žymėjo sieną tarp Prūsijos (Vokietijos) ir Lietuvos (Rusijos), kuri ėjo maždaug 10 km nuo šios vietos. Matyt, po 1923 m. stulpas atgabentas į Usėnus. Tikėtina, jog norėta iš jo padaryti kažkokį paminklą.“ (Almonaitis, Almonaitienė, 2015, p. 132).

Deja, bet kaip ir Klebonų kaimo obelisko atveju, taip ir Usėnų akmens priskyrimas sienos žymekliams labai abejotinas, nes nepatvirtintas jokiais kitais šaltiniais. Usėnų akmuo turi daug panašumų su kelių ženklinimo mylių stulpais (vok. meilenstein).

Pav. 5. Usėnų akmeninis stulpas. L. Tamulyno nuotrauka.

„Jurbarko“ riboženkliai

Įdomi istorija apie akmeninius riboženklius 2015-08-06 buvo pateikta laikraštyje Mūsų laikas (Pažereckienė, 2015) (<https://www.mlaikas.lt/naujiena/krasto-zinios/xv-a-menantys-ribozenkliai-jurbarkuose-saugo-griovi>). Straipsnio autorė, remdamasi istoriko Rimanto Jokimaičio pasvarstymais, mini, kad į privatų sklypą Jurbarko nuo buvusios sienos perkelti akmeniniai stulpai buvo susiję su Melno siena. Atgabentieji akmenys keturbriaunio stulpo formos, virš žemės turėjo būti iškilę apie 0,5 m. Deja, jokių patvirtinimų, kad šie akmenys skirti tarpvalstybinės sienos žymėjimui, taip pat nėra.

Pav. 6. Akmeninis stulpas, į Jurbarką perkeltas iš Klaipėdos krašto pasienio. Iš J. Pažereckienės straipsnio (Pažereckienė, 2015).

III. KLAIPĖDOS KRAŠTO SIENOS LOKALIZACIJA IR BŪKLĖ 2021 M.

KLAIPĖDOS KRAŠTO SIENOS BŪKLĖ 2021 M.

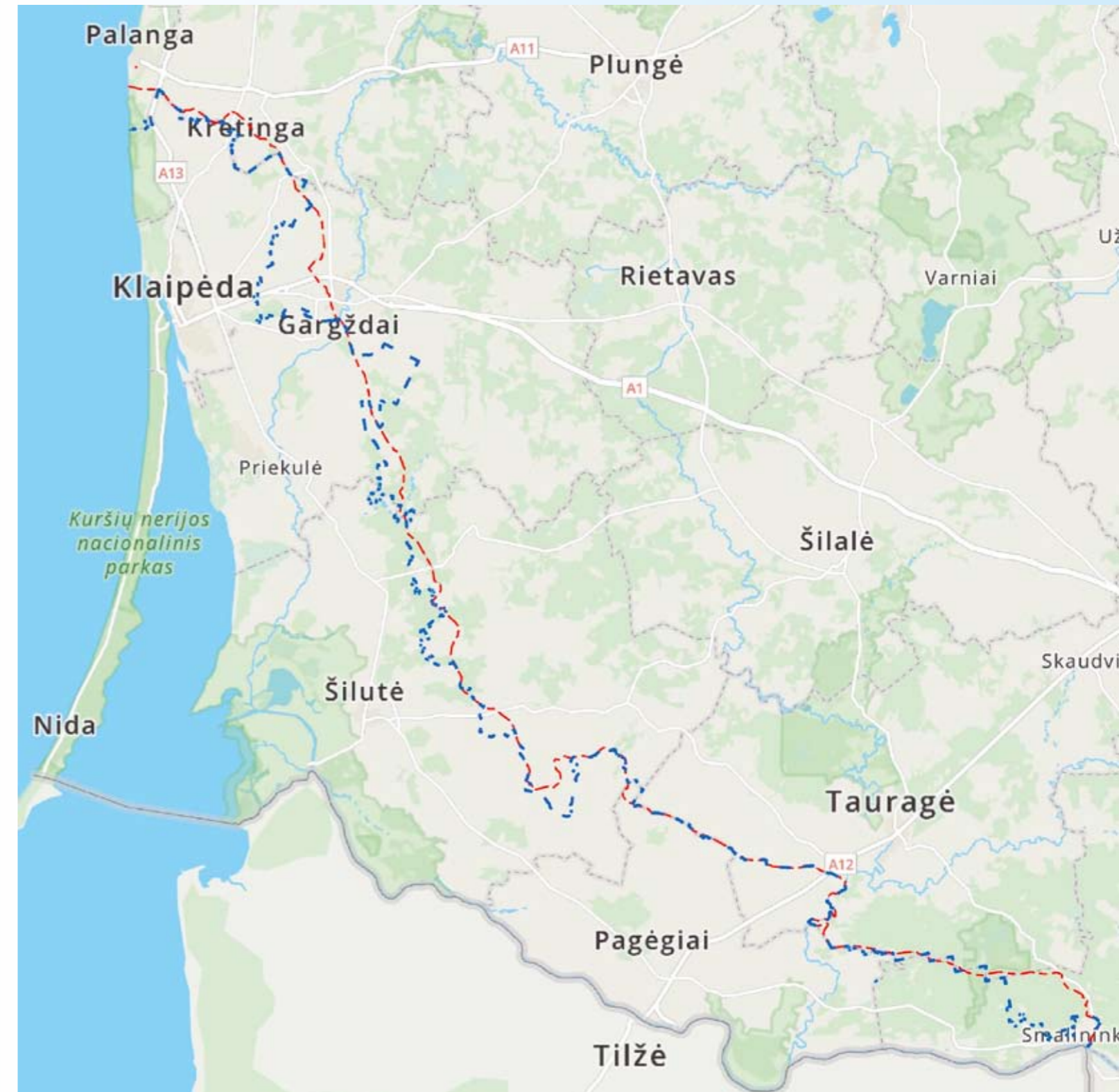
LINAS TAMULYNAS

2021 m. buvo suplanuota pereiti visą išlikusią Klaipėdos krašto sienos liniją, lokalizuoti visus išlikusius numeruotus kapčius. Tikslas įgyvendintas tik dalinai, nes prieiti prie sienos linijos daug kur reikia patekti į privačias valdas, sienos griovys laukuose paverstas melioracijos kanalais, o miškuose keliauti griovio vieta labai sudėtinga, nes jis apaugęs krūmais ir medžiais. Visgi, daugelyje vietų buvusius posūkio taškus lokalizuoti pavyko.

Tiksli sienos vieta nustatyta pagal M 1:25000 vokiškus žemėlapius, juos susiejant su LKS-94 koordinacijų sistema. Pasielkiant GIS technologijas, sienos linija perkelta ant topografinio pagrindo, apskaičiuotas jos linijos ilgis tarp Baltijos ir Nemuno, kuris yra apie 185 kilometrai.

Įdomu tai, kad nors sienos vieta tik kai kuriose vietose sutampa su administraciniais vienetais – seniūnijomis, abipus sienos yra atskiri sklypai. Taip yra greičiausiai todėl, kad sovietmečiu sudarant kadastrines vietas atsižvelgta į natūraliai susiklosčiusią žemėvaldą.

Šioje leidinio dalyje pateikiame sienos linijos žemėlapius su nurodytais XIX a. egzistavusiais sienos posūkio taškais, kurių numeracija nurodyta pagal Prūsijos pusę. Žemėlapius papildėme sienos vietos fotografijomis. Deja, sienos vieta nelabai fotogeniška dėl jau minėtų priežasčių. Daug kur ji tiesiog krūmų priaugęs griovys.

Klaipėdos krašto siena (raudona) ir Etninės globos tarybos pagal dabartinių seniūnijų ribas nustatyta Mažosios Lietuvos etnografinio regiono riba (mėlyna).

Nemirseta (Prūs 381) – Bajorai (Prūs360)

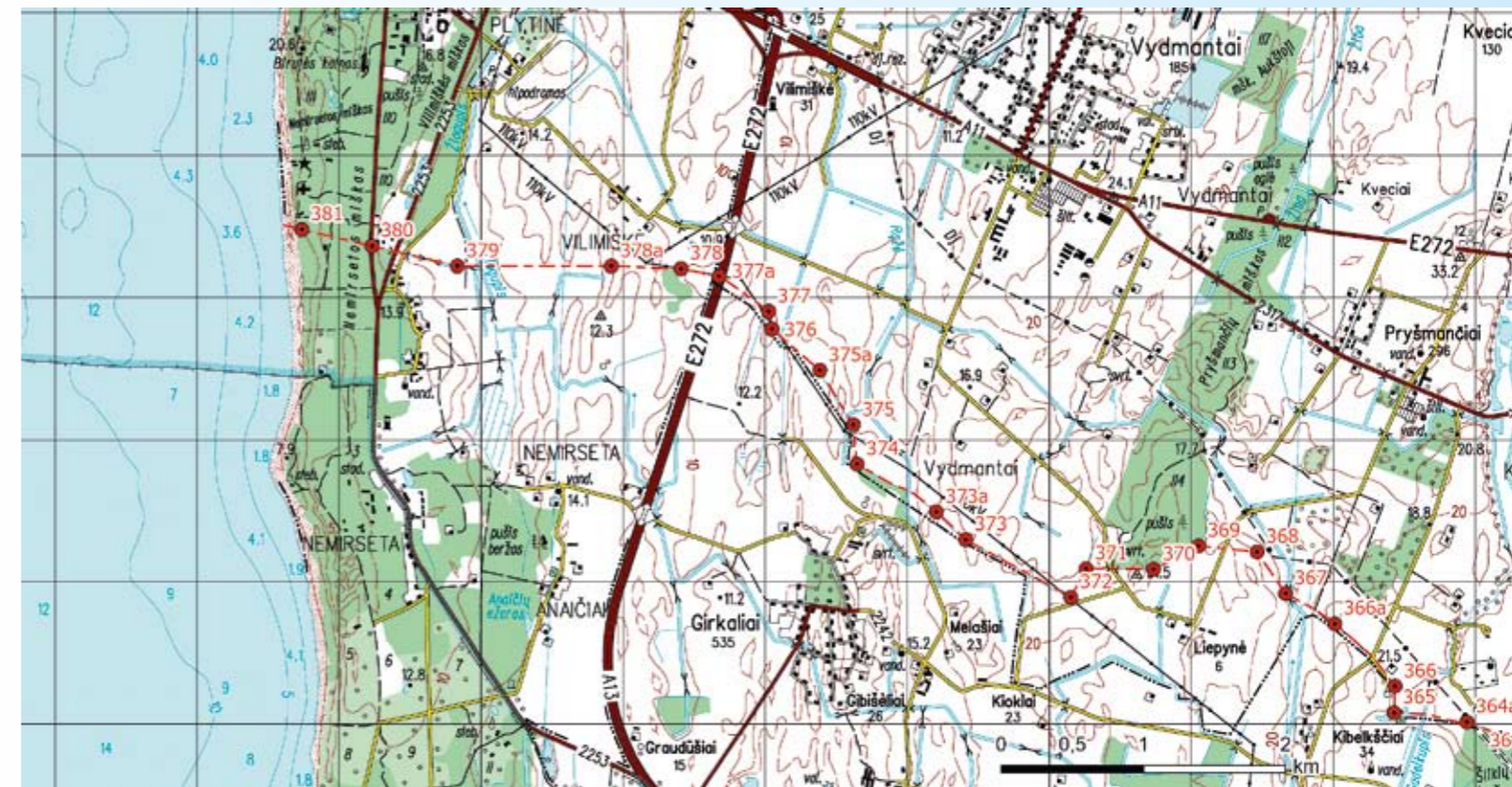
Pats šiauriausias Rytprūsių taškas – Nemirseta. Jis žemėlapiuose žymimas kaip stulpas 381. Kaip jau buvo minėta, tiek Prūs 381-as, tiek Prūs 380-as stulpai buvo akmeniniai obeliskai, padaryti pagal mylių akmenų (Meilenstein) analogus. Šiuo metu spėjama Prūs 381-o taško vietoje yra išlikusi ganėtinai taisyklingo apskritimo aikštelė lygiu paviršiumi. Galima tik spėti, kad paviršius nepakitęs nuo 1923 metų, kai Klaipėdos kraštas atiteko Lietuvai ir obeliskai buvo išvežti panaudojimui įvairiems paminklams.

Pav. 1. Akmeniniai obeliskai – sienos stulpai ties Prūs381/Rus371. Tarp jų – griovys, kariškiai stovi Klaipėdos krašto pusėje. Nuotrauka iš Dainiaus Raupelio rinkinio.

Pav. 2. Akmeninių obeliskų ties Prūs381/Rus371 vieta 2021 m. L. Tamulyno nuotrauka.

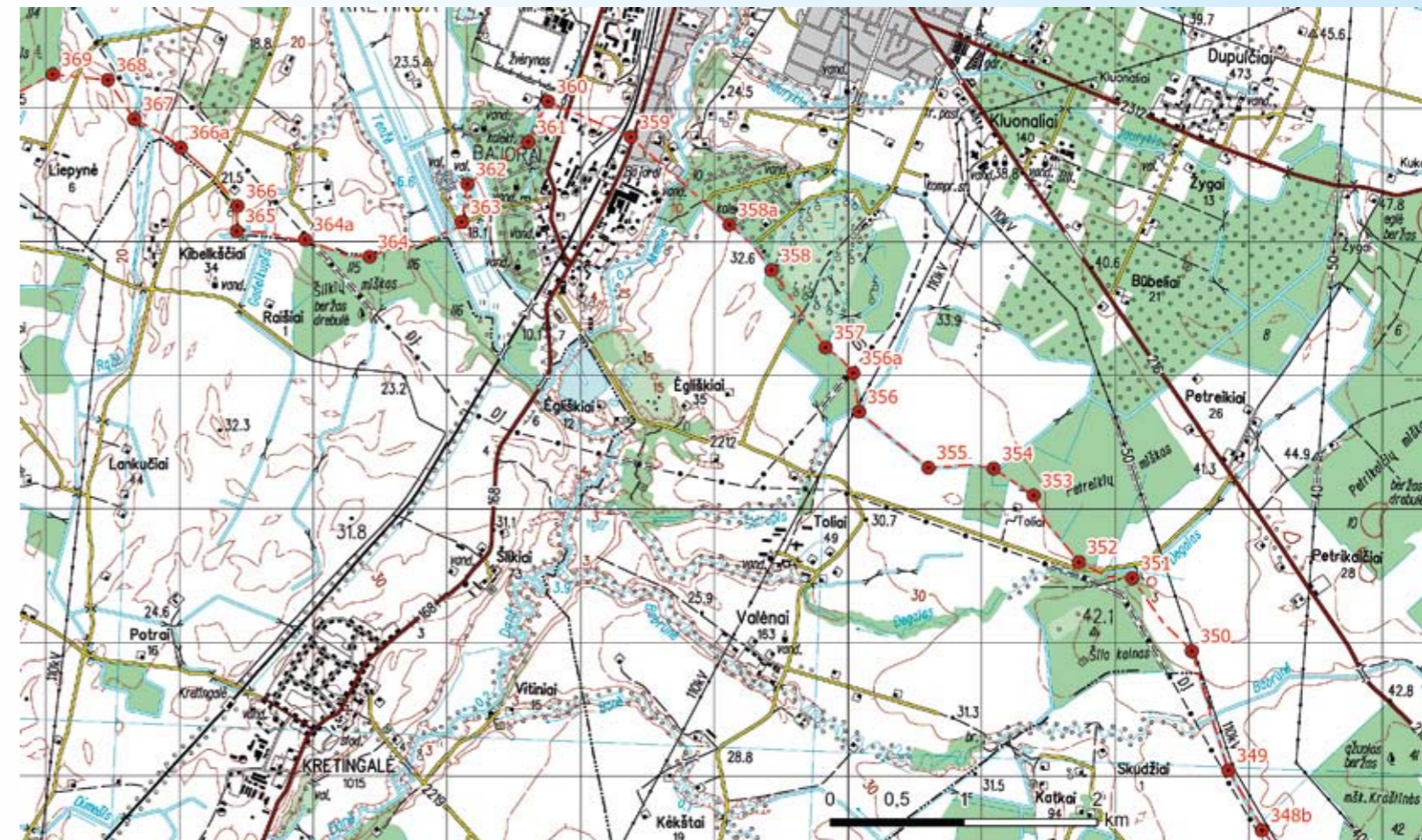
Ties naujosiomis Kretingos m. kapinėmis Petreikių kaime, miške išlikęs sienos griovys. Yra ir keletas kaupų, nesusijusių su grioviu. Vienas iš jų – ties numeruotu tašku Prūs351, tačiau keliais metrais į rytus nuo sienos griovio. Čia turėjo būti Kretingos ir Mišūčių dvarų žemių riboženkliis, 1771 m. plane žymimas Nr. 24.

Pav. 3. Spėjame, kad šis žemių kaupas, esantis šalia sienos griovio yra senasis Kretingos ir Mišūčių dvarų žemių riboženkliis. *L. Tamulyno nuotrauka.*

Pav. 4. Tarp taškų Prūs351 ir Prūs352 siena kerta Degalo upelį, būtent šioje vietoje minimas buvęs akmuo su ženklais – kryžiumi iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pusės ir pasaga iš Prūsijos karalystės pusės. *L. Tamulyno nuotrauka.*

Pav. 5. Sienos vieta ties Prūs348a ir tolyn: 348b, 349, 350... Sienos griovys aiškiai išsiskiria dirbamuose laukuose. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 6. Sienos vieta tarp Prūs340 ir Prūs340a į šiaurę... L. Tamulyno nuotrauka.

Neblogai išlikęs sienos griovys ir vienas kaupas yra atkarpoje Lyveriuose. Dėl patogaus privažiavimo ir netankaus miško, atkarpa tarp kelio ir Skinijos upės puikiai tinka objekto lankymui. Išlikęs griovys, sienos kaupas taške Prūs331, rytinėje sienos pusėje aiškiai matoma patruliavimo kelio vieta.

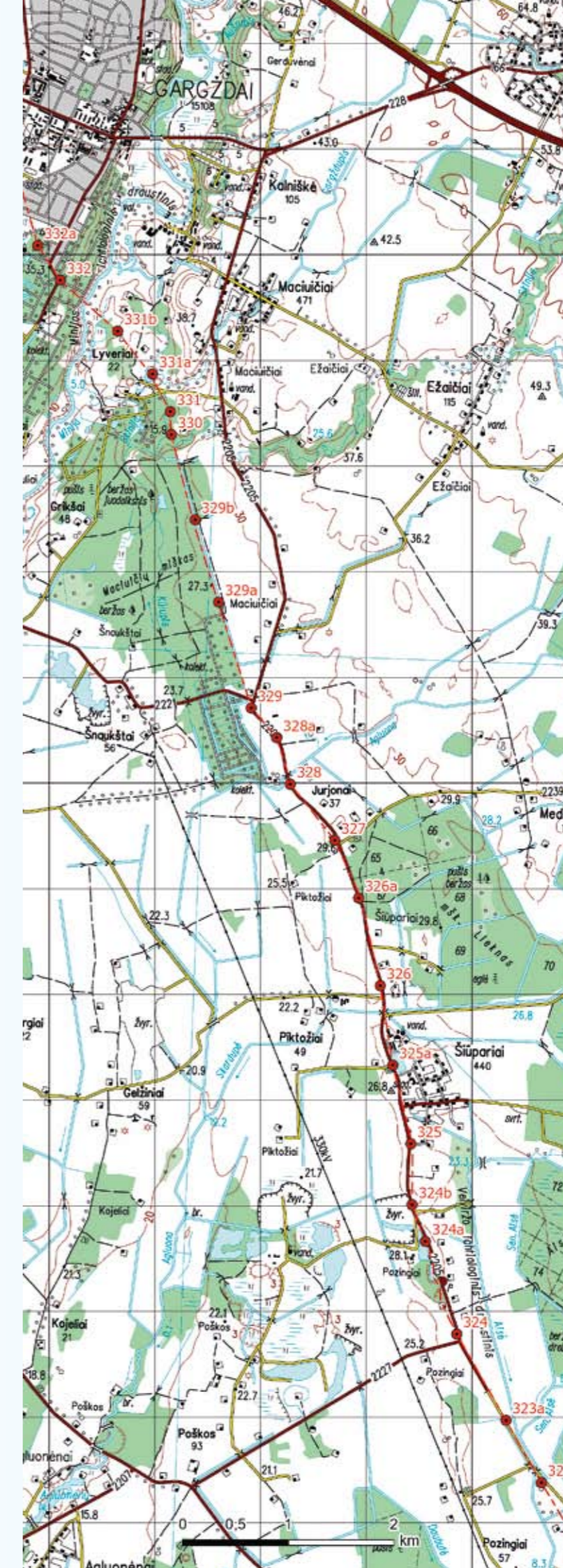
Pav. 7. Kaupas sienos taško Prūs331 vietoje. L. Tamulyno nuotrauka

Grikšų miške prie sienos galima prieiti iš Šnaukštų sodininkų bendrijos pusės. Pamiškėje iškastas platus melioracijos griovys, į vakarus nuo jo krūmais apaugęs patruliavimo kelias, šalia kurio sienos griovys su išlikusiais numeruotais sienos kaupais. Šalia sienos griovio išlikusi ir Vokietijos trigonometrinio punkto vieta – keturkampis pylimėlis.

Piečiau Piktožių, tarp taškų Prūs324 ir Prūs324a, išlikęs sienos griovys ir du puikūs nenumeruoti kaupai, kurie iki šiol naudojami kaip riboženkliai.

Pav. 8. Nenumeruotas kaupas tarp sienos taškų Prūs324 ir Prūs324a. L. Tamulyno nuotrauka

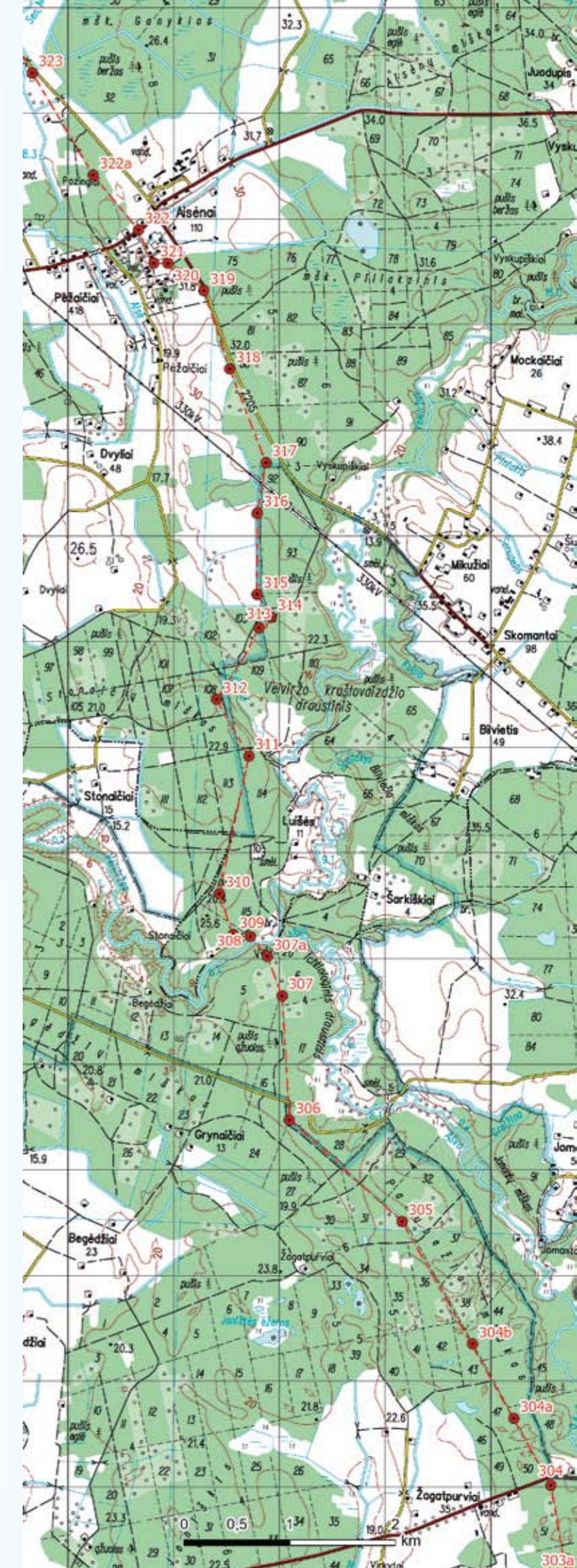
Miškuose į pietus nuo Pėžaičių sienos griovys taip pat išlikęs, yra išlikusių ir numeruotų taškų kaupų, tačiau įspūdingesnių objektų neaptikta. Didelėje dalyje miškų šalia sienos eina kelias, todėl privažiavimas prie sienos labai patogus.

Pav. 9. Kaupas be numerio tarp numeruotų taškų Prūs314 ir Prūs315. *L. Tamulyno nuotrauka.*

Pav. 10. Dabartinio miško keliuko sankirta su sieną tarp Prūs304 ir Prūs305. Kairėje – sienos griovys, tarp jo ir matuoklės – pylimėlis, dešinėje kur matuoklė – sienos apžiūros kelio liekanos. *L. Tamulyno nuotrauka.*

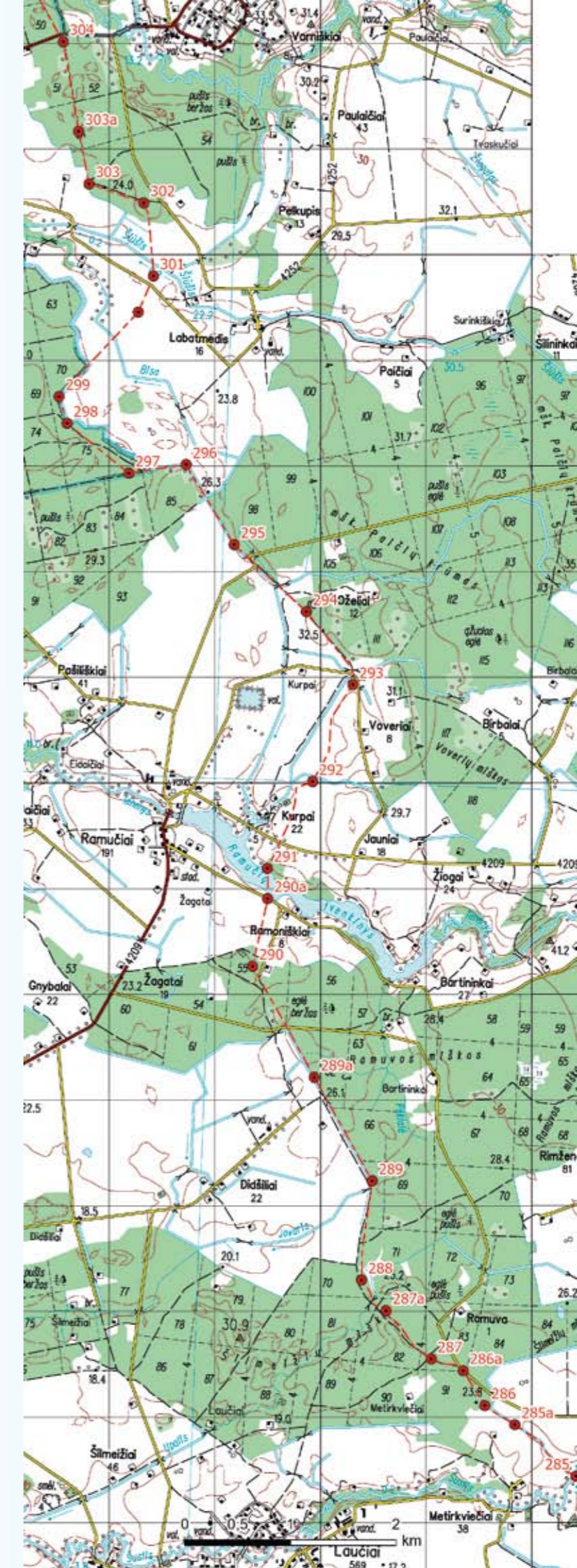
Tarp sunumeruotų taškų Prūs290 ir Prūs286 sienos atkarpa saugoma kaip Melno sutartimi nustatytos valstybinės sienos atkarpa III (u.k. 36149). Šioje vietoje išlikęs griovys numeruoti ir nenumeruoti kaupai. Įdomus objektas yra tarp kaupų Prūs287a ir Prūs287. Tai gerokai aukštesnis sampilas, esanti rytinėje sienos griovio pusėje. Jo paskirtis nenustatyta. Kapčius sutampa su Žemaičių Naumiesčio valsčiaus ribos posūkio kampu, todėl tai gali būti dvaro žemių riboženkliis.

Pav. 11. Tarpinis nenumeruotas kaupas šalia Prūs299. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 12. Tarp Prūs287 ir Prūs287a, buv. LDK pusėje esantis didelis kaupas – greičiausiai Žemaičių Naumiesčio dvaro žemių riboženkliis. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 13. Šalia Prūs283 vietos dabartinio sklypo ribą žymintis įbetonuotas vokiškas akmeninis riboženklis. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 14. Sienos vieta ties Prūs280a, vaizdas į pietus. L. Tamulyno nuotrauka.

Ties Katyčiais, o tiksliau nuo Degučių iki Lazduonėnų siena daro kilpą, apeidama Katyčius 2-4 kilometrų atstumu. Nuo taško Prūs257 iki Prūs254 siena ėjo Šyšos upe. Prūsiškojoje pusėje prie Šyšos yra net du piliakalniai. Nei vienas ne-tyrinėtas, pagal išvaizdą datuojami XI-XIII amžiais, tačiau datavimas pagal išvaizdą gali būti labai nepatikimas, todėl reikia laukti piliakalnių archeologinių tyrimų

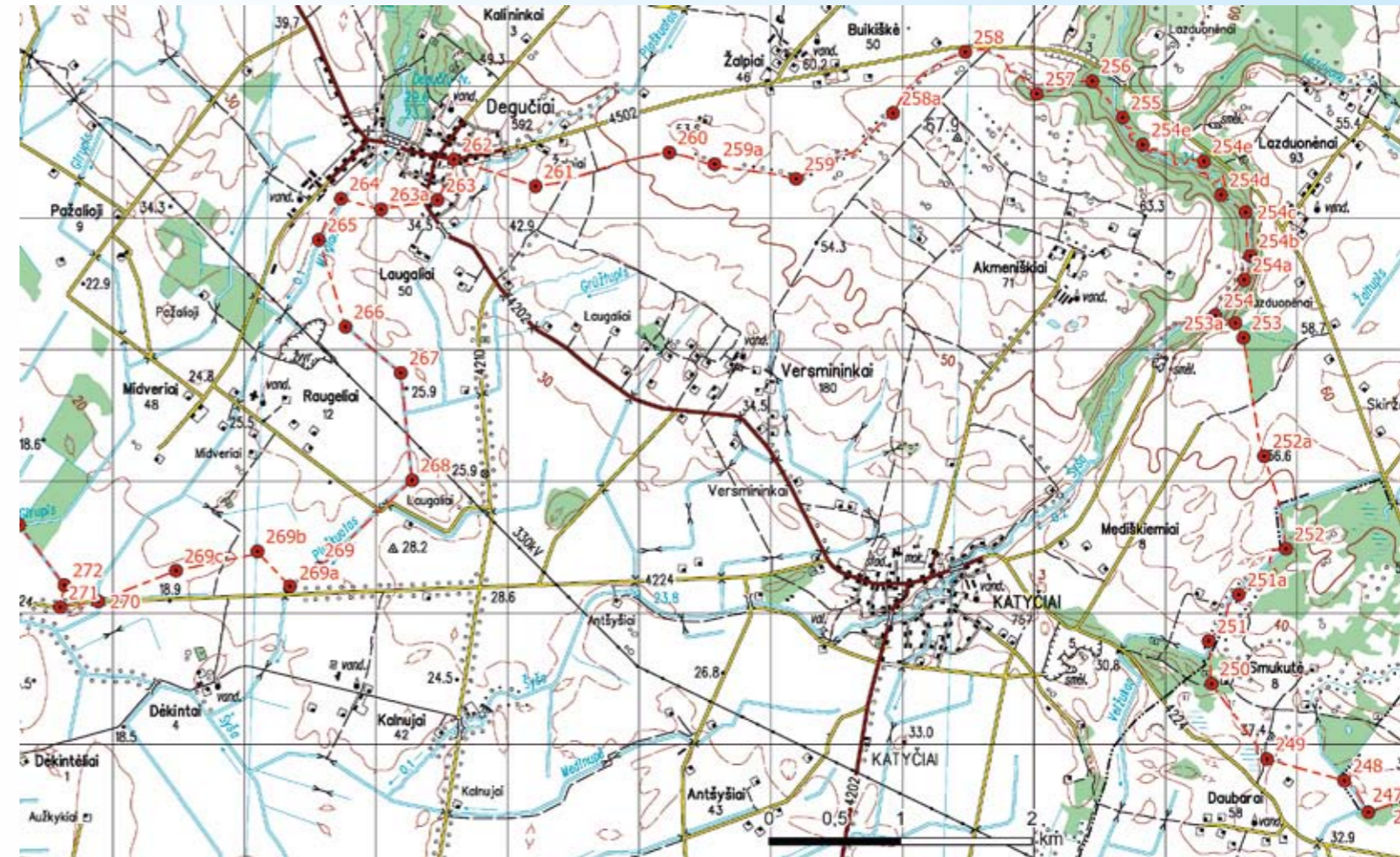
Lazduonėnų kaime, miškelyje, netoli taško Prūs253 aptiktas vienas tarpinis (nenumuotas) kaupas, o šalia jo – akmeninis poligonometrinis stulpelis su viršuje iškalto kryžiumi.

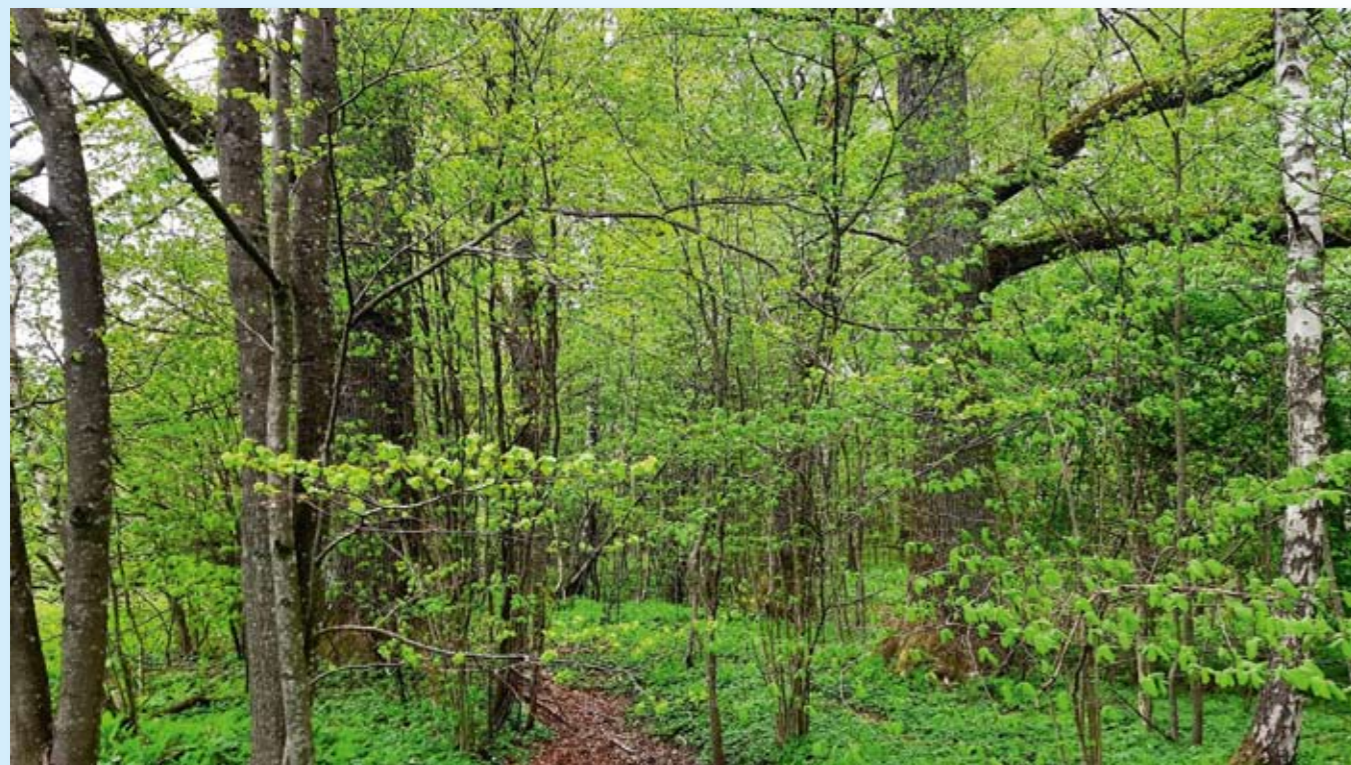
Pav. 15. Nenumuotas kaupas ir iš jo išluptas centrinis poligonometrinis stulpelis. L. Tamulyno nuotrauka

Pav. 16. Iš nenumuoto kaupo išluptas ir numestas centrinis poligonometrinis stulpelis su iškalto kryžiumi. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 17. Ažuolai abipus sienos griovio tarp Prūs241c ir Prūs241b. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 18. Sienos vietoje išlikusi medžių ir krūmų eilė palei lauko kelią ties Prūs237a. Vaizdas į rytus. L. Tamulyno nuotrauka

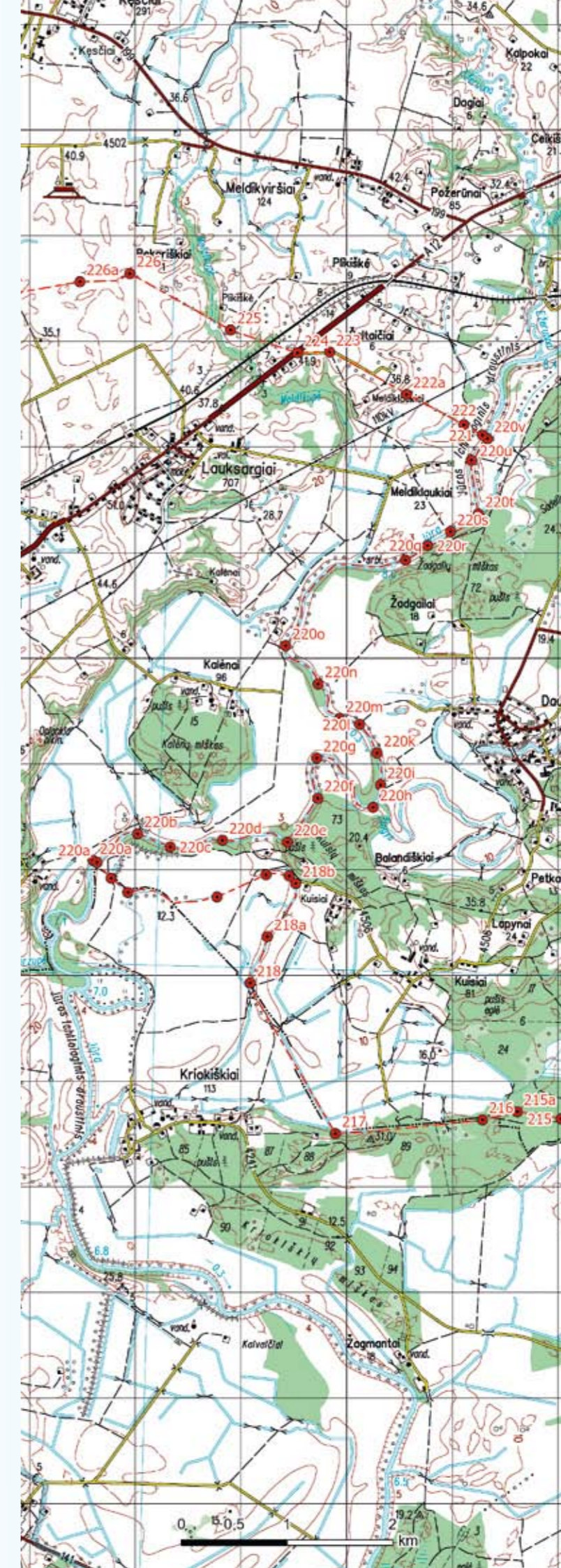

Pav. 19. Jūros upės atkarpa – buvusi siena ties tašku Prūs220. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 20. Sienos griovyvis ties Prūs217. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 21. Kaskalnis – ties Prūs 209/Rus199. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 22. Ruožas tarp Prūs 209/Rus199 ir Prūs 208c pasižymi išskirtiniais kaupais, kurie pilti ne griovio centre, o griovio kraštuose ir jų viršus lygus. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 23. Nenumuotas kapčius su poligonometrinio stulpelio. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 25. Nenumuotas kaupas su akmeniu netoli Prūs204a. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 24. Poligonometrinio stulpelio viršus žemių kaupe. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 26. Sienos griovys ir nenumuotas kapčius su akmenimi netoli Prūs204b. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 27. Šventosios upelis, kuriuo ėjo tarpvalstybinė siena. L. Tamulyno nuotrauka.

Pav. 28. Taško Prūs197/Rus187 vieta – buvusio tilto per Šventąją liekanos. L. Tamulyno nuotrauka.

IV. KLAIPĖDOS KRAŠTO SIENOS ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

KLAIPĖDOS KRAŠTO SIENOS ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

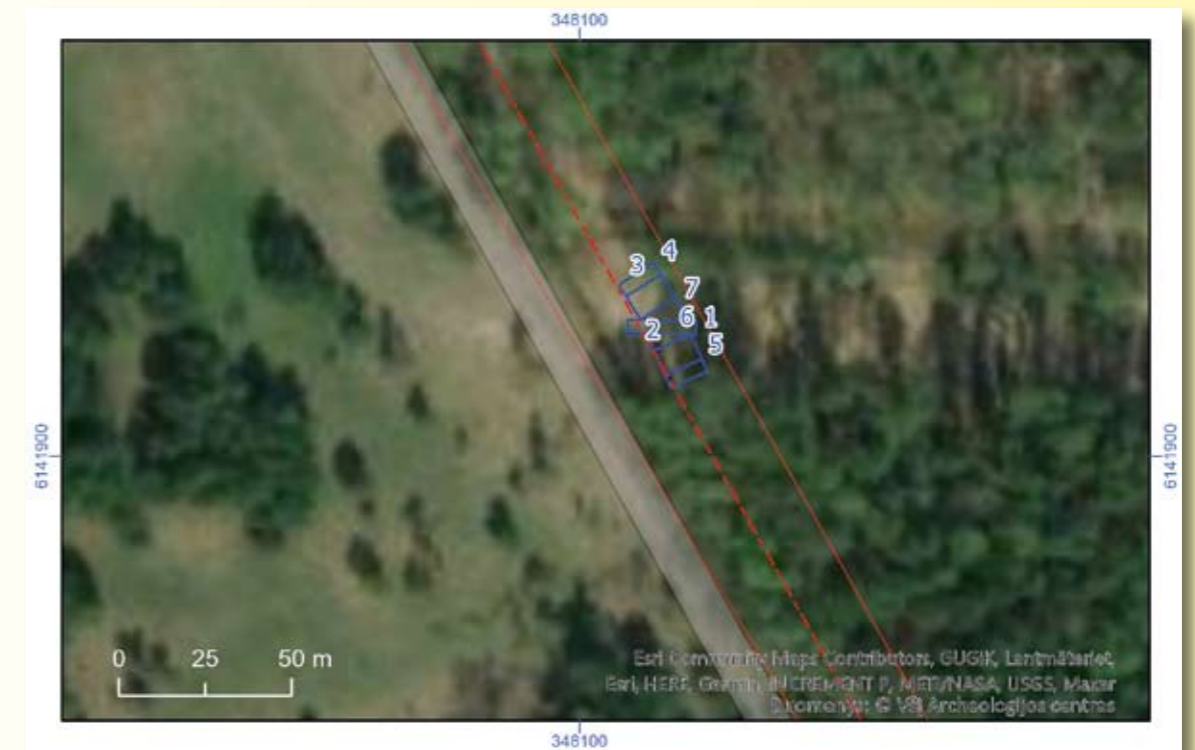
VINCENTAS GUBINAS, ALGIRDAS SKRUPSKELIS, LINAS TAMULYNAS

Pav. 1. Klaipėdos krašto sienos archeologinių tyrimų vietos su nurodytais tyrimų metais.

Archeologiniais Klaipėdos krašto sienos tyrimais susidomėta tik XXI amžiuje. Tyrimai vykdyti 'iš reikalo', t.y. prieš infrastruktūros objektų (šiuo atveju – dujotiekio) tiesimo darbus, tyrimų vietos parinktos ties statybos metu numatomo kasti griovio-tranšėjos ir sienos griovio sankirtomis.

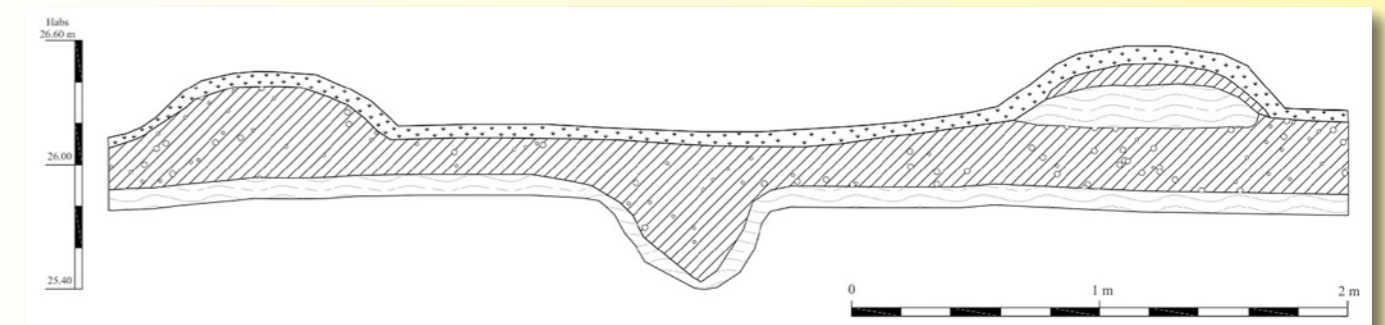
Be dokumentuotų tyrimų, paminėtini VŠĮ Klaipėdos universitetas 2011 m. vykdyti Petrikaičių kaimo (Žalgirio sen., Kretingos r.) kapinių aplinkos žvalgomieji tyrimai (vad. V. Bukantaitė, tyrimų grupės nariai dr. G. Zabiela ir Ž. Čėsna). Jų metu ištyrus 4 perkasas ir 20 šurfių (bendras 101,32 m² plotas), į PR ir PV nuo kapinių (perkasos Nr.2-3) rasti 4 griautiniai XVII-XVIII a. kapai. Sprendžiant iš turimos kartografinės medžiagos matyti jog PV šių kapinių kraštu ėjo senoji Lietuvos-Prūsijos siena, greičiausiai kurios fragmentai (griovys) matomi pateiktame topografiniame tyrimų plane (Bukantaitė ir kt, 2012). Tyrimų ataskaita iki šiol neparengta, todėl neišskūs ir galutiniai rezultatai.

Pav. 2. Klaipėdos krašto sienos griovio tyrimai Bartinkų miške. Tyrimų vieta ir perkasų išdėstymas.

2012 m. suprojektuotos magistralinio dujotiekio Tauragė-Klaipėda trasos vietoje buvo atlikti Klaipėdos krašto sienos vietoje, **Bartinkų – Didšilių** kaimų ribose (Šilutės r.), tarp taškų Prūs289 ir Prūs289a. Detaliuosius archeologinius tyrimus čia vykdė VŠĮ „Kultūros paveldo išsaugojimo pajėgos“ (vad. E. Marcinkevičiūtė).

Tyrimų metu iškastos 7 perkasos, bendras 112 m² dydžio plotas. Tyrimų vadovės nuomone buvo fiksuota tiksli sienos griovio vieta ir iširta į dujotiekio tranšėją patenkanti jos dalis (viso 17,2 m ilgio ir 6 m pločio atkarpa). Ataskaitoje teigiama, kad nustatyta, jog sienos griovys orientuotas ŠŠV-PPR kryptimi ir išsidėstę lygiagrečiai sovietmečiu iškastam melioracijos grioviui, kurį kasant sienos griovys buvo užlygintas. Neva tai tyrimais atidengta sienos griovio vieta buvo 3 m pločio viršuje ir iki 0,93 m gylio, užpildyta juoda degėsinga žeme. Griovys pjūvyje – trikampio formos, o jį kasant žemės mestos į abi griovio puses, taip suformuojant iki 0,48 m aukščio, 1,4-1,8 m pločio pylimėlius ties pagrindu. Tyrimų metu objekto chronologija nenustatyta, rasti tik XX a. datuojami buitiniai daiktai (užsukami metaliniai dangteliai, korodavę viny, šovinių tūtos, 1969 m. 2 kapeikų moneta) (Marcinkevičiūtė, 2013).

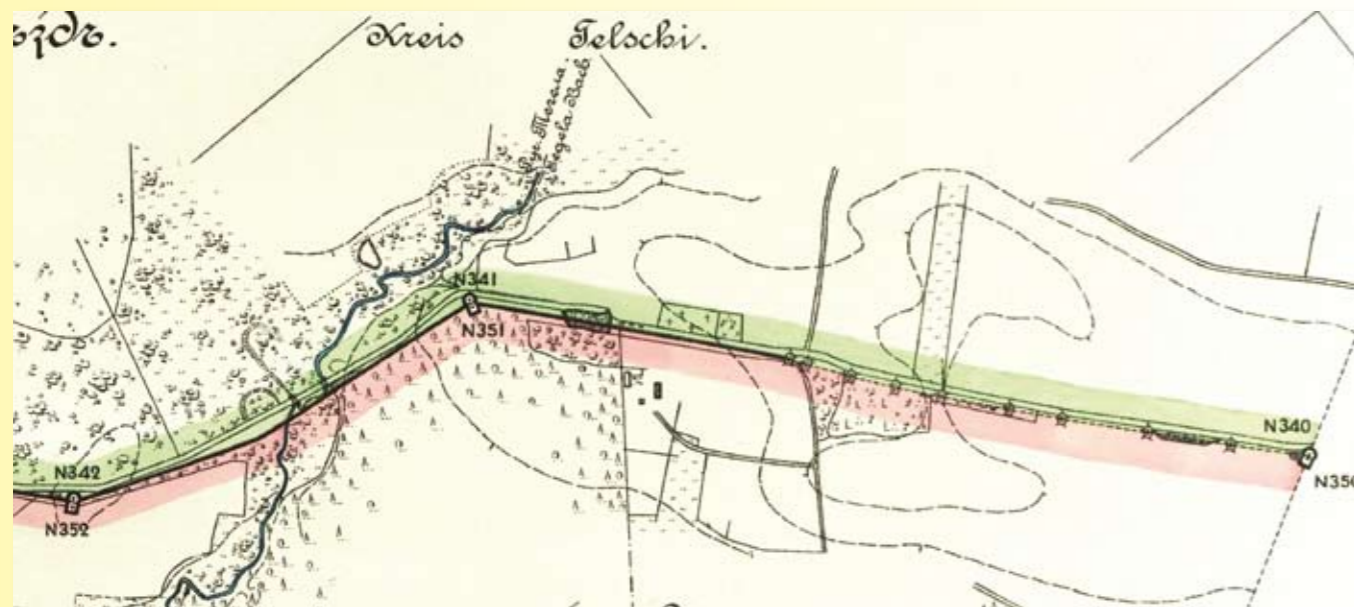
Pav. 3. Klaipėdos krašto sienos griovio tyrimai Bartinkų miške. perkasos Nr. 3 ŠŠR sienelėje fiksuotas kaip spėjama, buvusio patruliavimo kelio profilis. Brėžinio autorius A. Skrupskelis, parengta pagal M. Marcinkevičiūtės ataskaitos duomenis.

Pav. 4. Klaipėdos krašto sienos tyrimai Bartninkų miške. perkastos Nr. 3 ŠŠR sienelėje fiksuotas kaip spėjama, buvusio patruliavimo kelio profilis. Iš E. Marcinkevičiūtės ataskaitos.

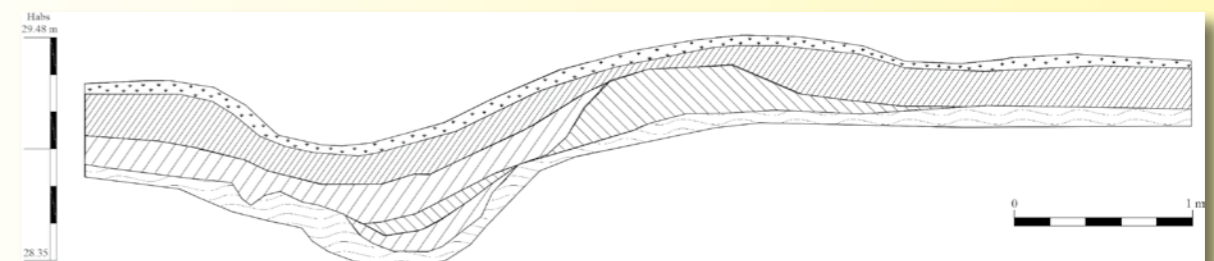
Visgi, šių tyrimų metu gautų duomenų interpretacija kelia tam tikrų abejonių. Tirta vieta labiau primena XIX a. Rusijos pusėje įrengto patruliavimo kelio, kuris daug kur miškuose išlikęs pakankamai gerai, vietą. Abipus šio kelio daugelyje vietų yra išlikę nedideli pylimėliai, o ir paties kelio plotis yra 3 metrai, t.y. atitinka atstumą tarp pylimėlių. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad XIX amžiaus pabaigos – XX a. pradžios sienos demarkavimo dokumentacijoje (žemėlapyje) šioje vietoje nurodomas griovys užpildytas vandeniu, kuris galėjo būti pagilintas ir paverstas pamiškės melioracijos grioviu, kaip buvo padaryta ne vienoje sienos atkarpoje. Lieka vienintelis neatsakytas klausimas – kodėl vidury kelio atsirado trikampio skerspjūvio griovys. Tačiau tai, kad tai ne sieną žymėjęs griovys abejonių beveik nėra.

Pav. 5. 2012 m. tirta sienos vieta ant XIX a. pabaigos – XX a. pradžios sienos demarkavimo plano. Planas orientuotas į rytus, t.y. šiaurė yra į kairę.

Pakankamai neaiški situacija yra su sienos vietos Saulažolių kaime (Klaipėdos r.) tyrimais 2014 m. detaliesiais archeologiniais tyrimais, kuriuos vykdė VŠĮ „Kultūros paveldo išsaugojimo pajėgos“, vadovavo archeologas Mindaugas Mačiulis.

Pirminiame tyrimų projekte, tyrimų vieta nurodyta daugiau nei 1 km toliau nuo tikrosios sienos vietos¹. Tiesa, tyrimų ataskaitoje pateikto tyrimų Projekto planinėje medžiagoje jau nurodyta kita, teisinga vieta. Taigi, tikėtina, kad tirta pakoregavus pirminį projektą.

Pav. 6. Viršuje – 2014 m. tyrimų vieta Saulažolių k. pagal tyrimų vadovo M. Mačiulio ataskaitą. Apačioje – tyrimų perkastos sienelės brėžinys. Autorius – A. Skrupskelis, pagal M. Mačiulio ataskaitoje pateiktus duomenis.

Remiantis pateikta ataskaita, tyrinėta buvo į pietryčius nuo taško Prūs336a, ištirtos 3 perkastos, bendras 135 m² dydžio plotas, fiksuota tiksli sienos griovio vieta ir ištirta į dujotiekio tranšėją patenkanti (24x4 m dydžio) jos dalis. Tyrimais atidengta sienos griovio vieta siekė iki 1-1,3 m žemyje ir iki 1 m gylio. Pjūvyje griovys trikampio bei užapvalintu dugnu formos. Žemės įrengiant griovį mestos daugiausia į vakarinę jo pusę, taip suformuojant 0,3-0,5 m aukščio, bei 1,3-2,5 m pločio pylimėlių ties pagrindu. Nei vertingo kultūrinio sluoksnio nei archeologinių radinių neaptikta (Mačiulis, 2014).

¹ Tyrimų projektas yra viešai neprieinamoje KPD administruojamoje archeologinių tyrimų projektų duomenų bazėje https://arheologijosdb.kpd.lt/rinkmenos/Maciulis_Lietuvos-Prusijos_sienos_saulazoliu_kaime_detaliuju_tyrimu_2014_m_projektas.pdf žiūrėta 2023-03-15

Pav. 7. Ištrauka iš XVIII a. Švėkšnos dvaro žemių plano. 2021 m tyrimams pasirinktas kapčius ties staigiu posūkiu ant kalvos, įvardintos kaip Gora Szalteykio Pilis. Atkreiptinas dėmesys į toliau į šiaurės rytus esančių sienos stulpų numeraciją 304 ir 305. Tokia numeracija XIX a. buvo naudojama Rusijos pusės stulpams numeruoti.

2021 m. vykdyti pirmieji nekomerciniai Klaipėdos krašto sienos archeologiniai tyrimai, kurių tikslas buvo iširti vieną išlikusį kapčių, t. y. padaryti jo skerspjūvį, užfiksuoti sandarą. Tirti norėta ne saugomoje teritorijoje, ieškota tokios vietos, kad tyrimų vietoje nebūtų medžių. Būtina sąlyga buvo kapčiaus numeris be papildomų raidžių, kas rodytų, jog kapčiaus vieta yra išlikusi bent jau nuo XVIII a.

Įvertinus visas aukščiau minėtas sąlygas tyrimams pasirinktas kaupas Prūs312/Rus302. Jis yra ant aukštos smėlėtos kalvos, kuri, beje, XVIII amžiaus Švėkšnos dvaro žemių plane pažymėta kaip „Gura Szallegykie pilis“. Matyt, kalva kažkada vadinta Šalteikio pilimi. Šalteikis – tai nedidelis upelis, tekantis netoliese. Už nuo Šalteikio ir Veiviržo santakos, kuri yra už nuo tyrimų vietos Taigi, labai gali būti, kad šis kalvos pavadinimas perkeltas nuo piliakalnio. Panašus atvejis žinomas ir Apuolėje. 2021 m. tyrimams pasirinktoje vietoje sienos linija daro staigų posūkį, kapčius šiek tiek deformuotas ariant priešgaisrinę juostą. Jo aukštis nuo gretimo paviršiaus – apie 0,5 m.

Pav. 8. Klaipėdos krašto sienos vietos kaupo archeologinių tyrimų 2021 m. situacijos planas.

Tyrimai, kuriems vadovavo archeologas V. Gubinas, buvo vykdyti paskutinėmis 2021 m. lapkričio mėn. dienomis, nes projektas buvo pateiktas tik lapkričio pradžioje, o jį pateikus, Mokslinės archeologijos komisijos (toliau – MAK) nariams, approbuojantiems tyrimų projektus, iškilo noras pademonstruoti savo valdžią bei įtaką ir iškelti įvairių su tyrimais nesusijusių ir ne MAK kompetencijoje esančių klausimų, pateikiant tokias pastabas:

1. Archeologinių tyrimų projekte turi būti paaiškinta, koks yra profilio fiksavimo tikslas, kokia mokslinė informacija bus gauta (žr. Paveldo tvarkybos reglamento PTR 2.13.01:2011 „Archeologinio paveldo tvarkyba“ 15.2 punktą). Pažymėtina, kad tyrimai objekte jau buvo vykdyti ir jau yra surinkta duomenų. Tikslinga projekte pateikti platesnę informaciją apie Kultūros rėmimo fondo finansuojamo projekto planuojamus rezultatus, ar gauti tyrimų duomenys bus paskelbti straipsnyje, monografijoje, pranešime ar kt.;
2. Turi būti apibūdinta planuojamų tyrimų metodika, numatomi imti mėginiai ir kt., ar bus atliekamas datavimas;
3. Planuojami archeologiniai tyrimai turi būti suderinti su Departamento Klaipėdos teritoriniu skyriumi;
4. Pridėti situacijos planą su pažymėtomis ankstesnių tyrimų vietomis.

Pav. 9. Sienos kaupo Prūs312/Rus302 vietos archeologinių tyrimų pradžia. Matuoklę reguliuoja tyrimų vadovas – Vincentas Gubinas. Fotografuota iš P. L. Tamulyno nuotrauka.

„Ivykdžius“ MAK iškeltus reikalavimus tyrimų projektui, leidimas buvo gautas ir tyrimai vykdyti lapkričio paskutinėmis dienomis.

Tyrimų metu atidengta 4x2 m dydžio perkasa, orientuota taip, kad jos sienelė kirstų pusę kapčiaus, kad galima būtų padaryti ir užfiksuoti jo skerspjūvį. Tyrimų metu paaiškėjo, kad smėlio kaupis supiltas iš smėlio, jį juosė vėliau užslinkęs griovys. Kapčiaus centrinėje dalyje užfiksuotas užpiltas griovys. Kapčius greičiausiai supiltas 1939-1940 m. demarkuojant Vokietijos-Lietuvos arba Vokietijos-SSSR sieną. Pastarasis spėjimas, matyt, realesnis.

Pav. 10. Sienos kapčiaus tyrimai. Viršuje: tyrimų fotofiksacija nuėmus velėną ir nukasus pusę kapčiaus. Matomas tamsaus grunto lankas – tai užslinkęs buvęs griovys. *L. Tamulyno nuotrauka.*

Pav. 11. Sienos linijos kaupo skerspjūvis baigus tyrimus. Centrinėje dalyje matomas buvęs griovys, užpiltas formuojant kapčių. *Rektifikuota fotomozaika.*

Nors sienos posūkio tašką žymėjusio kaupo tyrimų metu neaptikta jokių įdomesnių radinių, visgi tyrėjų laukė siurprizas. Šalia sienos kapčiaus, rytinėje pusėje aptikta maišytu gruntu užpilta duobė, kurią ištyrus ant dugno, 1 m gilyje aptiktas 25x26x53 dydžio betoninis blokelis su 4 cm skersmens įduba centre. Blokelis savo trumposiomis kraštinėmis orientuotas šiaurės-pietų kryptimis. Apatinė jo dalis dažyta tamsiai raudonais dažais. Bloko paskirtis ir pagaminimo laikotarpis neišskūs. Gali būti, kad jis skirtas tiksliai, koordinuotam taškui pažymėti, t. y. savotiškas geodezinis ženklas.

Pav. 12. Šalia tyrinėto sienos kaupo, duobėje aptiktas betoninis blokelis su įdubom centre. Paskirtis galutinai neišaiškinta, spėjama, kad jis žymėjo koordinuoto taško vietą. *V. Gubino nuotrauka.*

Trumpai apžvelgus pagrindinius archeologinių tyrimų rezultatus, galima teigti, kad šio įdomaus paveldo objekto archeologiniai tyrimai dar nebaigti. Įdomu būtų aptikti senųjų kapčių vietas, o ir rastieji XX a. radiniai kelia klausimų, į kuriuos atsakys tyrinėtojai ateityje.

LITERATŪRA:

- ALMONAITIS Vytenis, ALMONAITIENĖ Junona, Šiaurės Skalva. Trečias leidimas. BUCEVIČIŪTĖ Laima. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV-XVI a.: valstybės erdvės ir jos sienų samprata*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2015.
- BUKANTAITĖ Vita, ZABIELA Gintautas ir ČĖSNA Žilvinas. Petrikaičių senkapis. *Iš: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*. Vilnius, 2012, p. 149-153.
- ČELIAUSKAS Petras. *Švėkšna: žmonės, kraštas, įvykiai*. Švėkšna: draugija „Tėviškė“, 2012.
- ČELKIS Tomas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV-XVI amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universitetas; Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
- DEMERECKAS Kęstutis, 1462 m. Tauralaukio dvaro riboženklis *Iš: Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros*. Acta Historica universitatis Klaipedensis. Volume 11 (2005), p. 127-131.
- DEMERECKAS Kęstutis, *Klaipėda senuose žemėlapiuose*. Klaipėda: Libra Memelensis. 2018
- DEMERECKAS Kęstutis, Apie senuosius Klaipėdos miesto riboženklus *In: Vaivada, Vacys (red.) Vakarai su senąja Klaipėda. 122-ias vakaras. Iš: Klaipėdos miesto riboženklų istorijos* 2021-05-05. <https://www.youtube.com/watch?v=SWB1API1Lpk>.
- JOKUBAUSKAS Vytautas, Lietuvos trispalvė virš kareivinių *In: Safronovas V. (sud.) Kareivinės, tapusios universitetu*. Klaipėdos universitetas, 2012, p. 71-127.
- JUREVIČIŪTĖ A. Vytauto Didžiojo karo muziejus – Lietuvos karinių tradicijų kūrėjas ir karinio paveldo saugotojas *Iš: Karo archyvas. 2019 Nr. 34, p. 151-216, 294-295*
- KINIULIS Darius., TAMULYNAS Linas. Lauksargių akmuo: ar susigrąžinsime unikalų kultūros paveldo objektą *Iš: Tauragės kurjeris 2022 sausio 18, p. 20-25*.
- KUMETAITIS, Zenonas. *Atkurtos Lietuvos sienos. Sėkmės istorija*. Vilniaus universiteto leidykla, 2020.
- LIEKIS, Algimantas. *Lietuvos sienų raida. Istorinė apžvalga nuo seniausiųjų laikų iki šių dienų*. Lietuvos mokslas, 1997.
- MAČIULIS, Mindaugas. Senosios Lietuvos – Prūsijos sienos vietos Saulažolių kaimo ribose (Klaipėdos r. sav.) 2014 metų detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2014. *Kultūros paveldo centro paveldosaugos biblioteka*, f. 39, ap. 1, b. 4379.
- MAKSIMAITIENĖ Ona. *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1991. MALINAUSKAS Zigmantas. Identifikuotas karų su Napoleonu dalyvio Dono Kazokų pulkininko kapas *Iš: Pamarys. 2021-05-24 (<http://www.pamarys.eu/identifikuotas-karu-su-napoleonu-dalyvio-dono-kazoku-pulkininko-kapas/>)*
- MARCINKEVIČIŪTĖ, Eglė. Senosios Lietuvos-Prūsijos sienos vietos Bartininkų – Didšilių kaimų ribose (Šilutės r.) 2012 metų detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2013. *Kultūros paveldo centro paveldosaugos biblioteka*, f. 39, ap. 1, b. 3512.
- NOWAK Przemysław, POKORA Piotr. *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, Poznań 2004, pp. XVIII + 102 ir 117 pav.
- PAŽERECKIENĖ Judita. XV a. menantys riboženkliai... Jurbarkuose saugo griovį *Iš: Mūsų laikas 2015-08-06 (<https://www.mlaikas.lt/naujiena/krasto-zinios/xv-a-menantys-ribozenkliai-jurbarkuose-saugo-griovi>)*
- PETRAUSKAS Rimvydas. Rec.: Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku / wydali Przemysław Nowak i Piotr Pokora. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2004. 101 p. *Iš: Lietuvos istorijos studijos*. 16
- PREISEGALAVIČIENĖ Lina. Tautinės modernybės architektas: Vladimiro Dubneckio gyvenimas ir kūryba 1888-1932. Monografija. Kaunas, 2018.
- SEIBUTYTĖ Rasa. Kleinlitauen auf den preußischen Karten des 18. Jahrhunderts *Iš: Annaberger Annalen, 2007 Nr. 15, S. 89-113*
- ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ Ramunė. Lietuvos valstybės teritorija ir sienos XIII-XVIII amžiuje *Iš: Lietuvos sienos. Tūkstantmečio istorija*. Baltos lankos, 2009, p. 8-25.
- TAMULYNAS Linas, KINIULIS Darius. Lauksargių akmuo: ar susigrąžinsime unikalų kultūros paveldo objektą *Iš: Rambynas. 2022 Nr. 1 (21), p. 20-25*.

Linas Tamulynas, Algirdas Skrupskelis

Melno taikos siena nuo Baltijos iki Nemuno. Ženkilai, lokalizacija ir archeologiniai tyrimai –
Klaipėda: VšĮ Archeologijos centro leidykla, 2023. – 95 p., iliustr.

ISBN 978-609-96393-0-7 (Leidinio forma: elektroninis PDF)

Leidinyje pateikiama iš įvairių šaltinių surinkta informacija apie Melno taika nustatytos tarpvalstybinės sienos atkarpos tarp Nemuno ir Baltijos, ženklus. Remdamiesi mokslininkų studijomis, kartografiniais ir ikonografiniais šaltiniais, autoriai apibendrina duomenis apie sienos ženklinimą. Daugelis šaltinių publikuojami pirmą kartą. Leidinys skirtas Melno sutarties 600 metų ir Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 100 metų sukaktims paminėti.

VšĮ Archeologijos centras

Stučių g. 12, Tauragnai, LT-28315 Utenos r.

Tel.: +370 698 17858

Tinklapis: www.archeologijoscentras.lt

El. paštas: archeologijoscentras@gmail.com

VšĮ Archeologijos centro leidykla

Rumpiškės g. 24-36, Klaipėda

Tel.: +370 698 17858

archeologijoscentras@gmail.com

350

Gr. Meer

Rundera des Masfalk:
Kringes

Birkelahn
Gr. St.

Waldberge
auch
Bauernstingen

358

Paispeln Sa

auch

Wentaken

Waldberge

357

Edlin Nietau